

DE VITA SANCTI MARTINI

LIBRI QUATUOR

PROLOGUS FORTUNATI PRESBYTERI IN VITAM SANCTI MARTINI.

[Hæc in epistola Fortunatus se Gregorio excusat quod minus concinne et apte libros de Miraculis S. Martini elucubraverit et perpoliverit : ac ejus rei causam obtendit messis tempus ac rustica negotia, quibus distentus fuerat. Idem se paratum declarat qui opus a Gregorio concinnatum de virtutibus S. Martini versibus exprimat. Postremo operis sui rationem reddit, ac quatuor libris, quicquid de eodem S. Martino Sulpicius scripserat, se complexum affirmat : idque intra spatium bimestre : quos quidem libros ipsi S. Martino per Gregor. Tur. nuncupandos et consecrandos, quam celerrime missurum proficitur.]

* *Domno sancto atque apostolico piissimo in Christo et peculiari patri Gregorio papæ, Fortunatus.*

Apud pietatis animum, quod opere minus inscribitur, dilectionis intuitu dilatatur. Nam ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ, ΑΕΖΙΣ, ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ, ΠΑΡΑΙΝΗΣΙΣ, et reliqua oratoribus et dialecticis permittantur, apud quos cæteræ artes perplexis florent artibus : ista satagent suis affectare b sirmatibus quæ soliti sunt adsuere, vel proferre... Vos date pietatis et charitatis animo veniam, postposita pro parte metrica periti censura. Quia quicquid in his vel strophæ veterum, vel præsentium sophisma plerumque dissertat, totum nobis tu præstabis, quod minus novimus : quod in opere messium, id est in ipsa messe, ut præsens explicare partitor poterit, nec expedire licuit, nec tentare singula. Quapropter sanctæ coronæ ac dulcedini vestræ me peculiariter et instanter commendans, et ut pro humilii tuo jugiter orare digneris, exspectans suggero. Cum jusseritis autem ut opus illud, Christo præstante, intercessionibus domni Martini, quod de suis virtutibus explicuisti, versibus debeat di-

* Deest hæc epistola in Ven. Edit., in qua reperiuntur seqq. quatuor libri de Mir. S. Martini. In tribus Codd. Vat., quibus huc usque uti sumus, desunt libri de Mir. S. Martini, ac proinde vel hæc epistola. In uno Cod. Bibl. Vat. tantummodo reperiuntur : in eodem ipso, unde excerptimus poema sextum lib. viii, de quo in notis ad idem poema sumus locuti. In eodem legitur hæc epistola, sed mutila nonnullis verbis.

b Syrma est genus vestis tragicæ, vel cauda, sive

A geri, id agite ut ipsum mihi relatum jubeatis transmitti. Nam pietate Domini concedente, quod de vita ejus vir disertus domnus Sulpicius sub uno libello prosa descripsit, et reliquum, quod dialogi more subnectit, primum quidem opus a me duobus libellis, et dialogus subsequens aliis duobus libellis complexus est ; ita ut brevissime et juxta modulum paupertatis nostræ in quatuor libellis, totum illud opus versu, inter hoc bimestre spatium, audax magis, quam loquax, nec efficax, cursim et impolite inter frivolas occupationes sulcarim. Quos libellos domno meo, et pio domno Martino, si ipse comæatam obtinet, in quaternionibus, quos direxistis, ipsi per vos oblaturus conjunctim et confestim transcribendos curabo, illud certe postulans, ut ejus a vobis pietas reparata pro nobis humilibus et suis peculiaribus intercedere non desistat. Date [Al. Dato], pater dulcis, veniam, quia lituram tantam in messe scribenti pluvia superlapæ suffudit, Ora pro me domne sancte, et mihi dulcis pater.

tractus vestis muliebris : quod vocabulum ductum est a Græco verbo *σύρμα*, quod sonat *trahere*, et notissimum est. De hoc Martialis lib. xii, ep 74 :

Aptasti longum tu quoque syrma tibi

Ac rursus lib. iv, epigr. 37 :

Musa nec insano syrmate nostra juvet.

Sumitur vero syrma pro longa tragicæ orationis serie, ad extremum usque suum tenorem protrabente.

PRÆFATIO IN EOSDEM LIBROS.

Nauta rudis, tumido cum vult dare vela profundo, C
Atque procellosas nescius intrat aquas,
Raucisono latrante salo, cum perstrepat æquor,
Et vaga terrifico murmurat unda freto :
5 Exsiliens pelagus colles ubi volvit aquosus,
Planaque dorsa maris mobile rupe timet :
Naufragii cumulos capiens per confraga, Pontus,
Qua crepitat rapidus, monte natante, liquor :

Certatim implicitam quatiant vada cærulea cymbam,
10 Cum liquidi campi pensile transit iter :
Si fera crescat hiems, ut spumis verberet auras,
Et mare cæruleum tollat ad astra caput :
Fluctibus excussus per nubila navita currit,
Intrat et aërias pendula prora vias.
15 Pars subit una ratis, pars altera vergit arenis,
Nutat et in dubio lubrica libra freto.

6. Cod. Vat. rupe *tument* : quod tenendum.

7. Cod. Vat. *rapiens* per confraga.

12. Edit. Ven. tollat. ad astra *chaos*.

- Nunc sursum inspicitur pelagi furibunda ruina, A
Pontus et iratas de-uper armat aquas.
Nunc quoque prosiliens zephiri pelagique re-
[pulsus],
- 20 Fluctibus eximilis evolat acta ratis.
Asscitur tremulis temerarius arbiter undis,
Et stupet, implicitas quas petat arte vias.
Antonitus, trepidus, hebetans, vagus, anxius,
[anceps],
Confuso ingenio inox ope nauta caret.
- 25 Jamque gubernaculum amittens ratione gerendi,
Pondere victus aquæ, nescius arte jacet.
Sic ego de modicis minivus, venerabilis Agnes,
Cum Radegunde sacra, quos colo sorte pia :
25. Ed. Ven. ratione gerendum : quod placet.
32. Ed. Ven. Musarum cujus non rigat ore lacus. B
36. Cod. Vat., Ut mea vela.
- Tendere pollicitem quia cogor ad ardua gressum,
30 Imperiis tantis viribus impar agor.
Fluctuat ingenium, cui non natat unda caucæ
Sensus arenosus non rigat ore lacus.
Nam celsum meritis Martinum ad sidera notum,
Cum sint vota, mihi non valet arca loqui.
- 35 Poscendum est vobis, ne naufraga prora laboret,
Flatibus ille suis meae vela juvet.
Credere tunc potero ad portum mea carbasa ferri
Aspirante fide, si sua labra favent.
Ferte precanter opem, et de verbo poscite verba,
40 Si fons ille rigat, rivulus iste meat.
Vos date quod vobis cum fenore reddat alumna,
Addam ut thesauris parva talenta suis.
38. Cod. Vat. et in Ven. Ed., si sua flabra; quod
tenendum.

DE VITA SANCTI MARTINI

LIBER PRIMUS.

- Aluthronus postquam repedavit ad æthera Chri-
[stus],
Carne triumphali victricia signa reportans,
Icelytus inferni spoliato carcere dives,
Tartarei reprimens feralia jura tyranni,
5 Et Stygis omnipotens adamantina claustra revellit, C
Sede fera populi, longa caligine tecti,
Captivum retrahens portis bipatentibus agmen,
Millibus ereptis, ergo est ut redditus astris,
Et Patris in solio sedit, sua dextera, dexter,
10 Quæ conversatus dedit ad miracula terris,
Multa evangelici reserante volumine libri,
Hebraicus cecinit stylus, Atticus, atque Latinus,
Prosaico digesta situ, commune rotatu.
Primus enim docilli distinguens ordine carnem,
15 Majestatis opus metri canit arte Juvencus.
- Hinc quoque conspicui radiavit lingua Seduli,
Paucaque perstruxit florente Orontius ore,
Martyribusque piis sacra hæc donaria mittens,
Prudens, prudenter Prudentius immolat actus.
- 20 Stemmata, corde, fide pollens Paulinus et arte,
Versibus explicuit Martini dogma magistri.
Sortis apostolicæ, quæ gesta vocantur, et actus,
Facundo eloquio vates sulcavit Arator.
Quod sacra explicuit serie genealogus olim,
25 Alcimus egregio digessit acumine præsul.
Ast ego sensus inops, Italæ quota portio linguae,
Fæce gravis, sermone lovis, ratione pigrescens,
Mente hebes, arte carens, usu rudis, ore nec ex-
[pers],
Parvula grammaticæ lambens refluaminâ guttæ,
30 Rhetoricæ exiguum prælibans gurgitis haustum,

9. Ed. Ven., sua dextera dextræ; quod placet.

10. Ed. Ven., dedit hæc miracula.

14. Ed. Ven., ordine carmen.

17. Orontius. Ms. Orentius.

20. Paulinus. Hunc fuisse non Paulinum illum Aquitanum, postea Nolæ episcopum, qui vivebat Martini ætate, sed Paulinum quemdam Petrocoriensem (Petricordiæ autem nomine Vesunna civitas Petrocoriensium venit, vulgo Perigueux) inter ceteros ostendit et vincit cl. Ruinart in notis ad Greg. Tur., cap. 2, lib. 1, de Mir. S. Martini. Hæc vero profert ejus rei argumenta. Nam primo is qui libros sex scripsit de virtutibus S. Martini Miraculorum indiculum se accepisse præ se fert a Perpetuo, episcopo Turon., eumque laudat initio et fine libri sexti, quod certa miracula omnique digna fide sibi narrasset. At Perpetuus sextus fuit episcopus Turon. ac tertius post S. Martinum, cum inter ipsum et S. Martinum sederint Briecius et Eustochius, quorum alter sedit annos 47, alter septemdecim, ut refert Greg. Turon. lib. x Hist. Franc., cap. 31. Secundo idem auctor Paulinum Nolanum episcopum sæpe laudat,

ac de ipso loquitur, tanquam de alieno. Tertio in Ms. Codicibus legitur Paulinus Petricordiæ. Gregorius Tur. tamen laudato loco disertè asserit hunc fuisse Paulinum, Nolanum episcopum: *deceptus, inquit cl. Ruinart, Severi Sulpicii loco Dial. 3, ubi Posthumianus monetur ut Paulinum Nolanum adeat eique narrata communicet, ut sicut jam de priorè libello fecerat, et alios etiam per Italiam et Illyricum divulgaret.* Idem Gregorii error videtur hic Fortunato esse communis ex iis notis scilicet et characteribus quibus eundem Paulinum illustrat. *Sed tamen (ut subdit Ruinart) cum S. Paulinus plura passim de S. Martini laudibus scripserit, huc Fortunati verba revocari possunt.* Vide et notas Sirmondi ad ep. 11 lib. viii Sidonii Apoll.

25. Cod. Vat., sulcavit vates Arator.

24. Ed. Ven., quo sacra.

25. Alcimus. Alcimus videlicet Avitus, Viennensis episcopus. Genesis versibus expresserat, quam vide tom. XI Bibl. Patrum.

26. Ed. Ven., mentis inops. Legesis quæ de Fortun. diximus in ejus Vita, n. 18 et 19.

- Cote ex juridica, cui vix rubigo recessit.
 Quæ prius addidici, dediscens, et cui tantum
 Artibus ex illis odor est in naribus istis.
 Non prætexta mihi rutilat toga, pennula nulla.
- 33 Jam mea nuda fames superest de paupere lingua,
 Scilicet inter tot sanctorum culmina vatam,
 Fulmina doctorum, et gemmantia prata loquen-
 [tum,
 Nullo flore virens ego tendam texere sertum,
 Mellis et irrigui hæc austera absinthia miscam.
- 40 Quod tamen ut facerem, fieri res illa coegit,
 Quo minus ipse reus pro crimine redderet amplo
 Convenienter enim ratio quia vera poposcit,
 Illius pontificis solvi præconia verbis,
 Cujus causa fuit hac me regione venire.
- 45 Ergone dignus ero Martini gesta beati,
 Pannoniæ geniti, qua clara Sabaria vernat,
 Attrectare manu, trepida vel pangere lingua?
 Non eget ille meis tenebris, quia luce coruscans
 Gallica celsa pharus fulgorem extendit ad ludos.
- 50 Qui puer in teneris vix pubescentibus annis,
 Frigore sub gelido, terras crispante pruina:
 Cum undas tristes hiems freno glaciale ligasset,
 Et vaga libertas fluviorum inclusa lateret,
 Asperiore gelu de se sibi vincula neclens,
- 55 Plus aqua frigidior, tunica vestita rigoris:
 Occurrenti igitur portæ Ambianensis egeno
 Qui sibi resisterat chlamydis partitur amictum,
 Et fervente fide, membris argentibus, offert.
 Frigoris iste capit partem, capit ille teporis,
- 60 Inter utrosque inopes partitur fervor et algor,
 Et nova mercandi fit nundina; frigus et æstus
 Unaque paupertas satis est divisa duobus.
 Hac se veste tamen tectum obtulit ipse Creator,
 Martinique chlamys texit velamine Christum:
- 65 Nulla Augustorum meruit hunc vestis honorem,
 Militis alba chlamys plus est quam purpura regis;

32. Ed. Ven., *dediscens plurima, cuique.*

35. Ed. Ven., *Famava, nuda fames.*

37. Cod. Vat., *flumina doctorum.*

39. Ed. Ven., *irriguo melli hæc.*

Ibid. *Miscam. Ms., miscens.*

42. Cod. Vat. et Ven. ed., *quia plena poposcit.* In-
 fra desunt septem versus in Ven. edit., scilicet
 usque ad versum qui incipit: *Cum undas*, etc.,
 exclus.

46. Sozomenus de S. Martino scribens lib. III, D
 cap. 44, ait: *Μαρτίνος ἀπὸ Σαβωρίας τῆς Παννονίας
 ἐπιγραφὸς ἐν τῷ γένος, Sabaria autem hodie, ut putant,
 oppidum est Hungariæ Szombatel, dictum alias Stein
 am Angern in comitatu Castriferrensi. Cluverius tamen
 existimat Sabariam antiquam olim exstitisse, ubi ho-
 die est castrum Sarwar, quod Germani Rothenturn ap-
 pellant, tribus leucis infra prædictum oppidum, ad
 confluentes Sabariæ fluvii in Arrabonem. Hæc cl.
 Ruin. in notis ad Greg. Tur. lib. I Hist. cap. 34.*

52. Edit. Ven., *Cum undas fortis freno glacieque
 ligasset.*

69. Vangionum Vangiones Germaniæ populi erant,
 de quibus Cæsar et Tacitus Ann. I. XI, c. 27. Con-
 stantius horum sibi barbarorum auxilia adversus
 Magnentium adjunxerat, nec tamen ab iis adjutus
 fuit. Ipsi deinde urbes ac regiones Romano subje-
 ctas imperio peragrantes devasabant, et in Galliam
 irruentes Argentoratum, Rothomagum, Tabernas,

- A Prima hæc virtutum fuit arrba, et pignus amoris.
 Post fera barbaries peteret cum Gallica claustra,
 Ac prope Vangionum premeret loca fervidus hostis,
 70 Militiæ sanctus cuncta emolumenta recusat.
 Hic cum Cæsareas fremuit Julianus in iras,
 Imperat ut clausum teneat custodia justum;
 Ac veniente die primus properaret in agmen.
 Quo tamen ante aciem sacer ire fatetur inermis.
- 75 Venerat ergo dies belli, pacem expetit hostis,
 Atque orante uno cecidit furor omnibus armis;
 Innumerasque acies solus sine sanguine vicit.
 Hinc loca latronum incedens, ratus ire per
 [Alpes.
 Vincit post tergum manibus, deductus ab uno,
 80 Tempore sub mortis, hostis compendia tractans,
 Credit latro Deum, dum prædicat iste, colendum;
 Et dare qui voluit mortem, capit ore salutem.
 Ducitur ille ferox a religione ligatus,
 Atque suus prædo Martini præda fit ultro:
- B 85 Quam bonus ille isti! sed plus pius hic fuit illi.
 Servantur simul, ille fide, hic corpore vivens,
 Ambo valent, dum nemo cadit, sic vivit uterque.
 Hinc loca præteriens pulcherrima Mediolani.
 Florea rura terens, per amœna vireta viator,
 90 Obvius occurrit velus et temerarius hostis;
 Mentitus speciem humanæ sub imagine formæ,
 Falsiloquax, pereunte fide, male ductus in arte,
 Quod peteretur iter quærit: cui cominus ille
 Iluc properare refert, qua se Deus ire vocaret;
- 95 Cui ferus hostis ait: Quocunque accedere tentes,
 Tecum pergo nocens, vota in contraria currens.
 Voce prophetali sanctus cui protinus inquit:
 Est meus adjutor Dominus, mala nulla verebor,
 Ne timeam timidum, timor est Deus, arma
 [timentum,
 100 Tutus in adversis gradior, rectore superno:
 Insidiis via nulla patet sub tegmine divo.

Salisomem, Nemetas, Vangionas et Maguntiacum sibi
 subjecere: quos vicit ac profligavit Julianus, Cæsar
 declarat a Constantio: is qui postea Augustus fuit.
 Lege Socratem lib. III Hist. Eccl. cap. 4, et Am-
 mianum Marcel. lib. XVI.

70. Cod. Vat., *stipendia emolumenta cuncta recu-
 sat.* Martinus videlicet credebatur sibi vetitum post-
 quam baptismo initiatus fuerat, sumere arma et de-
 certare. Cui Julianus cum exprobrasset metum cra-
 sti in prælii, Martinus se ante primam aciem ierem
 nem constiturum affirmavit. Hinc Julianus vinciri
 hominem jubet ne aufugeret, ac crastino die in præ-
 lio quo ipse dixerat loco pugnaturus collocaretur.
 Factum autem divinitus est ut postero die hostes le-
 gatos miserint, pacem postulaturi.

71. Cod. Vat., *Hic sibi Cæsareas.*

79. Martinus, cum in latrones incidisset atque ex
 his unus securum ejus cervici jam inligeret, retentus
 ab altero est. Inde uno exspoliandus traditur,
 quem Martinus felicitus lucratus est, ad Christum
 convertens, ut narrat Sulp. in Vita S. Martini,
 cap. 4.

87. Edit. Ven., *sic v'cit uterque.*

89. Ed. Ven., *Fortè viamque terens per amœna
 vireta viator.*

91. Edit. Ven., *mentitus speciem humanam*

95. Ed. Ven., *Qua peteretur.*

95. Tenes. Ms., *tendes.*

Næc ait, et validi transfixus ensipide verbi
Dæmon abest; sic umbra fugit quam Christus
[obumbrat.

Interea matrem gentili errore resolvens,
105 Nla istum mundo, hic illam generavit Olympo,
Decrepitamque senem sancto facit anne renasci,
Et meliore sinu generant sua viscera matrem.
Dogmaque, sacrilego quod fuderat Arrius ore,
Tempestate gravi totum populaverat orbem,
110 Per magiæ Illyricum male naufraga lingua na-
[tabat.

Hinc quoque cœperunt nasci nova prælia justo,
Fortior ut fieret reparatis belliger armis;
Ad virtutis opus per multa pericula crescens.
Vir pius ergo sagax, fideique fidelis athleta,
115 Sparsa venena heresis reprimens, dum dimicat B
[hostis,
Suppliciiis lacerus, flagris datus, urbe repulsus:
Nam Patris ac Geniti æqualem, vel Flaminis almi
Vim, genus, et specimen, virtutem, lumen, ha-
[nore,]
Unum velle trium, sua per tormenta, fatetur.

120 Dulcisa membra viri per amara flagella cavantur,
Et Christi juvenem veterata piacula torquent:
Sed gravior sit pœna levis per nomen amantis.
Et quia summus apex fidei, virtutis, honoris,
Hilaris famæ radios jaculabat in orbem,

125 Rite sacerdotis penetralia jura gubernans,
Buccina terribilis, tuba legis, præco Tonantis,
Pulchrior electro, ter cocto ardentior auro,
Largior Eridano, Rhodano torrentior amplo,
Uberior Nilo, generoso sparsior Histro:
130 Cordis inundantis docilis ructare fluenta,
Fontibus ingenii sitientia pectora rorans
Mens Evangelii bis binl plena libelli,

404. Martinus de industria (ut narrat Sulp. cap. 4) iter in patriam susceperat, ut parentes suos, adhuc idololatriæ superstitionibus deditos, Christiana religione imbueret.

107. Edit. Ven., et meliore sinu vegetant.

110. Ed. Ven., Perque mare Illyricum.

Ibid. Cod. Vat., mala naufraga.

115. Edit. Ven., dum dimicat hosti.

117. Cod. Vat., vel spiritus almi.

122. Edit. Ven., sed gravis hæc fit pœna.

127. Ed. Ven., Ter certo ardentior.

131. Sitientia. Male in edit. Lugd. PP., sitientibus.

132. Cod. Vat., Mens evangelici.

142. Cod. Vat., Qua longa Selencia tendit; quod placet.

143. Cod. Vat., Petit hinc sua præmia.

147. Martinus scilicet, redux e patria, cum reperisset Hilarium, antistitem Pictaviensem, factione Ariatorum, pulsam in exsilium, venit Mediolanum; atque illic monasterium extruxit. Sed ab Auxentio, Ariano episcopo, inde exturbatus est. Sozomenus sic de eodem scribit l. iii, c. 14: Εἰς Μεδιολάνον ἔλθων καὶ ἱκανὸν διέτριβεν. Ἰππεῶρασι τε ἔθεν ἐπιβουλευόμενος παρὰ Ἀλεξανδρίου τοῦ ἐπισκόπου, οὐδὲ αὐτοῦ ὕγιος ἔχοντος περὶ τὴν πίστην τῶν ἐν Νικαίᾳ συνελθόντων.

149. Gallinaria. Insulæ Gallinariæ situm ac descriptionem habes apud eundem Sozom., lib. iii, cap. 14, ubi idem de Martino narrans quod hic Fortunatus, ait: καὶ ἐπὶ τινα χρόνον ζήσαντος ἑσται ἄρχαίου, καὶ ἔπειτα ἐπὶ τὴν Γαλλίαν ἀφίξει καλοῦσαι μικρὰ

A Quattuor ore suo manans nova flumina mundo
Ornatum Ecclesiae, pollens diadema coruscum
135 In membris Christi capitis velut insula fulgens
Pectore belligerans, adamantinus arte topazos
Ad virtutis opus mens inconcussa palæstris,
Gemmifer eloquiis, radiantior ore lapillis:
Doctor apostolicus, vacuans ratione sophistas
140 Dogmate, luce, fide, informans virtute sequaces
Hostibus hic quoniam gravis insuperabilis esset
Ducitur exsilio, quia longa silentia tendit,
Regis et auxilio petit hic sua præmia miles.
Cujus in abscessu, errori vaga Gallia cedit,
145 Et regio titubatur, tanta se turre movente.
Hoc ubi præpropere Martinus comperit inde,
Constituit cellam sub vertice Mediolani,
Expulit unde virum tum Auxentius, auctor ini-
[quus

Hinc prius exsul adit qua Gallinaria turget
150 Insula, frugis inops, pascens radicibus herbæ,
Ergo venenatum elleborum mox sumpsit ab ore
Incipit inde mori queis vivere credidit escis.
Sed prave virus agens oratio sola fugavit,
Et vivente viro intra se sua mortua mors est.

155 Rursus ut Hilario redeundi est facta facultas.
Excurrit properus sua per vestigia justus.
Excipit hic cupidum cupiens, et amator aman-
[tem,
Fitque monasterium Pictava cominus urbe.
Jungitur inde sacro catechumenus ore docen-
[dus,

C 160 Atque absente viro, rapuit grave funus amicum.
En subito Martinus adest, qui defuit absens.
Ecce redit pietas, redit et simul arca salutis.
Ergo ubi conspexit gelidum de febre cadaver,
Flet, gemit, accurrit, dolet, ejulat, uritur, angit,

δι αὐτῆ καὶ ἀνοίκτος ἐν τῷ Τυρόνικῳ πλάγῃ καμένη
Varro l. iii de Re rustica, c. 9, et Columella lib. viii, cap. 2, tradunt a copia gallinarum rusticarum, sive sylvaticarum, eo nomine fuisse appellatam. Varro sic de ea insula: « Ab his gallinis (sylvaticis) dicitur insula Gallinaria appellata, quæ est in mari Tusco, secundum Italiam contra montes Ligusticos, etc. »
152. Cod. Vatic., quæ vivere credidit.

153. Ed. Ven., sed grave virus agens; quod tendendum.

155. Hilarius rursus ab Oriente, ubi exsul degebat, in Galliam reverti jubetur, non quod absolutus tanquam ab exsilio revocaretur, sed quod Arianae factioni in Oriente multo incommodior quam in Gallia deprehenderetur; ut refert Sulp. l. ii, Hist. Martinus igitur cum Romanus venisset, ut reversum ab Oriente Hilarium conveniret, atque reperisset inde profectum, ejus iter diligenter prosecutus, non multo post assecutus est. Idem Sulp., c. 51 Vita S. Martini.

156. Cod. Vat., sua post vestigia.

158. Hoc monasterium, quod prope Pictavam extruxit S. Martinus, Locociacum, vulgo *Liguget*, celebre jam nunculus erat tempore Gregor. Turon., ut ipse testatur l. iv de Mir. S. Martini, cap. 30. Distabat ab urbe Pictaviensi quasi stadiis quadraginta, ut ibidem refert Greg. Turon.

161. Cod. Vat., Qui fuerat absens.

162. Cod. Vat., Arru salutis.

163. Cod. Vat., Ululat, uritur.

- 165 Conspiciensque fidem, cella omnes jussit abire. A
 Exclusitque foras foribus, sine teste relictus;
 Tunc super argentis corpus prosternitur ardens
 Judicis exactor, revomant ut Tartara functum.
 Interea geminis spatio remorante sub horis,
 170 Ecce redit facies, saliunt per membra vapores,
 Stet rubor inde genis, oculos pupilla repingit;
 Rursus et insertus renovat specularia visus,
 Vena tumet rivis animato fonte cruoris.
 Paulatim assurgit, fabrica titubante, columna:
 175 Erigiturque jacens pariter domus et suus ho-
 [spes,
 Ipse iterum post se vivens idem auctor et hæres,
 Qui redivivus, ait, se judicis ante tribunal,
 Ductum damnandum, Martino orante, reductum.
 Lupicini demum celerans dum præterit a-
 [grum,
 180 Comperit, heu! famulum crudeli funere raptum,
 Elidendo suum fera per spondia collum;
 Accessitque ubi sic mala pendula præda jacebat,
 Expulit hinc cunctos, solus solita arma requi-
 [rens,
 Incubuit super exanimis pallentia membra,
 185 Et premit arca sacri, ne hunc deprimat arca
 [sepulcri,
 Mox tamen ore precem ut viventis misit in au-
 [rem,
 Mors pede versa retro, prædam fugitiva reli-
 [quit,
 Revomuitque vorax avida de fauce rapinam:
 Protinus exsilii lento conamine functi,
 190 Jam levior se terra movens, animata calore;
 Languida colla levans, oculosque ex morte so-
 [poros
 Vix reserans, gravido vigilantia lumina visu,
 Mortis odore et adhuc remanente in naribus
 [illis:
 Sed præstante manu totos simul erigit artus;
 195 Et stetit intrepidus membrorum machina plantis;
 Vivificatus enim, gressum meditando rediscens,

165. Edit. Ven., *conspiciensque fidem*; quod placet.

175. Corpus scilicet; et hospes corporis, anima. Unde idem auctor et hæres, quod redivivus id repereret quod testamento aliis legaverat.

179. *Lupicini*. Lupicinus hic *vir honoratus secundum sæculum* nominatur a Sulp. Cuspinianus, Comment. in Chron. Cassiodori, censet hunc eundem esse qui consul fuit cum Jovino sub Valentiniano imp. an. 370, de quo ait: «Lupicinus olim magister equitum fuit, et Jovinus magister armorum, ut Marcellinus tradit, adjuncti Valenti prefecturo in Orientem, etc.

185. *Hinc Ms., hic.*

194. *Præstante manu*. Scilicet *Martini apprehensa dextera*, ut narrat Sulpicius, in *pedes constitit*.

198. Cod. Vat., *usque ad vestibulum domus*.

204. *Ruritus*. Cod. Vat., *Rusticius quidam*.

206. *Urbibus ex reliquis*, etc. Scilicet cum Martinus creandus esset episcopus Turonensis, clerici et episcopi, qui parœcias suas regebant, ad urbem matricem et principalem concurrerant, ut electioni intererent ac subscriberent.

214. Narrat Sulpicius quod cum lector cui eo die egendi erat officium, interclusus a populo, adesse

- Reddidit obsequium vitæ pro munere sancto,
 Usque ad vestibulumque domi illum ducere ten-
 [dens
 Defunctum eripuit subito qui ex limine mortis,
 200 Pro mercede manens, hæc compensatio justo.
 Gloria, Christe, tibi, facis hæc qui mira per
 [orbem.
 Accidit ut Turonum præsul peteretur ad urbem,
 Nec tamen educi posset de limine cellæ;
 Ruritus quidam, simulata febre jugalis,
 205 Obviet egressum sancti ad vestigia supplex.
 Urbibus ex reliquis nova conciliabula currunt
 Lætificata simul sanctam se ferre rapinam.
 Ne tamen effugiat, justum custodia vallat.
 Interea paucis tunc obsistentibus, insons
 B 210 Eligitur, trahitur, sacratur, et arce locatur;
 Æmulus unus erat, defensor episcopus, obstans,
 Ne Martinus oves pastor curaret oves.
 Nec mora, judicio Domini lectore canente,
 Versiculo Psalmi Defensor sponte notatur.
 215 Ex ore infantum et lactentium perlice laudem,
 Nunc defensorem qui sic bene destruis, inquit.
 Mox fragor astra petit, clamor vagus atria complet
 Et docet ille favor de Defensore reatum,
 Addictusque vir est, se judice, teste propheta.
 220 Inde monasterium sibi condit rupe sub alta,
 Vir monachus perstans in pontificatus honore.
 Plurima conveniunt ubi sancta examina fratrum.
 Ergo aderat proprius locus, et celeberrimus olim
 Ampla vetustatis cum tempora transitissent:
 C 225 Martyris esse pium spargebat opinio cultum:
 Quo sacer exorans tumulo salit umbra sepulcri
 Læva ex parte loquens, meritis res ipsa sinistra
 Imperat ut nomen fateatur imago, vel actum,
 Latronem se voce refert, pro crimine cæsum;
 250 Nil cum martyribus se participare beatis.
 His quia palma manet, nam se mala pœna teneset
 Omnibus auclitur, Martino cernitur uni
 Ista superstitio tali sub sorte vetatur,
 Sic altare simul removetur, larva fugatur.

non potuisset, atque hinc perturbatio ac tumultus esset exortus, unus ex his qui aderat Psalterium arripuit, et eo aperto casu in eum psalmi versiculum incidit: *Ex ore infantium et lactentium perlicisti laudem, propter inimicos tuos, ut destruas inimicum et defensorem*. Quod a populo pro bono omine acceptum est, quo repelleretur quidam nomine *Defensor*, episcopus, qui opponebat sese ne Martinus episcopus Turonensis crearetur.

220. Hoc monasterium postea *Majus* appellatum est, ut refert Greg. Tur., l. x Hist. cap. 31, n. 3. In eo Martinus exædificavit basilicam in honorem SS. Petri et Pauli. Duobus fere passuum millibus aberat a Turonensi urbe, vasto et deserto in loco, sub præcisa et impendente rupe positum.

221. Scilicet (ut de eodem scribit Sulpicius) episcopus creatus nihil de pristina vitæ more ac severitate remisit. Edit. Ven. legit: *vir monachus præstant*.

222. Octoginta discipuli illic ad S. Martinum convenerant, inter quos multi nobilitate conspicui: e quibus deinde plures episcopi facti sunt, ut habet Sulp., lib. 1, cap. 7.

226. Cod. Vat., *umbra sepulcrum*.

230. Cod. Vat., *Sibi participare*.

254. Cod. Vat., *Sic altare simul removetur*.

- 235 Post iter arripiens, comitatu religioso
 Exsequis subito gentilibus obuius exit,
 Dum putat inde vehi cultu simulacra profano,
 Pingit in adversos signum crucis, illa encurrit
 Ante virum, sua bella gerens, pietatis amica.
- 240 Obvia turba riget gressuque extorpuat ægro,
 Atque immota gradu, vertigine rapta rotatur,
 Addit illud omnia, deponunt colla cadaver,
 Nec jam ferre valent, et mors in pondere crescit,
 Tunc sacer inspicies opus hoc esse exsequiarum,
- 245 Jussit abire procul, digitis crucis arma repingens,
 Unde ligavit iter, miseratus et inde resolvit,
 Una eademque manu mandata per æera mittens,
 Hoc mirum faciens de suspicione sacerdos.
- Protinus antiquum cupiens exurere fanum,
 250 Jussit et acclivem propius succidere pinum.
 Obvia concreditur cui rustica conicio pugnax
 Ne succidatur res nata et debita flammis;
 Proinde paciscuntur hac lege excidere pinum,
 Si Martinus eam valeat retinere ruentem,
- 255 Annuit hoc populus, hoc spondet sponte sacerdos.
 Mollia subduantur rigido sub stipite membra,
 Et suspectatur pluri peritura ruina.
 Interea rapidis sonat icta bipennibus arbor,
 Atque subincrepitans, casura, cacumine notat.
- 260 Paulatim inclinans jam victa secure ruebat,
 Turbati monachi spectant extrema magistri,
 Credentes ramis transfigere viscera justi.
 Vir tamen intrepidus perstat, pinoque cadenti
 Obtulit arma crucis, cumulans sua bella triumphis.
- 265 Estimavit fugitiva virum repedabilis arbor,
 Et ruitura procul suspendit in æera lapsum,
 Excutiens, retro versa, comas, sine more caducum
 Continuit saltum sese per inania librans.
 Contra naturam succisa, et curva repugnans,
- 270 Mox petit illud iter qua non sua pondera torquent.
 Hinc ad rurículas vertigo infesta rotatur,
 In montem exsilienis vindex ut puniat hostes,
 Resque parata neci fuit ultro facta saluti.
 Fit fragor in partes, monachi per gaudia deslent.
- 275 Gentiles stupidi nova per miracula pallent,
 Judicio ligni est hominum mollita voluntas.
 Expetit arma crucis conversa, errore relicto,
 Et timor hic pini Martinum fecit amari,
 Majorem generans fructum, cum decidit arbor. D
- 280 Hinc jubet alterius succendere culmina fani,
 Vicinamque domum cum flamma lingua voraret,

236. Martinus videlicet iter faciens, cum funebrem pompam eminus spectasset, ac linteamina cadaveri imposita, vento inflata ac volitantia, illam sibi suspensionem injecissent quod sacrificium gentilium ageretur, in quo simulacra, candidis linteis oblecta, circumferri solebant, facto crucis signo, turbam illam consistere jussit, quo eidem vertigo et artuum rigor immissus est. Cum autem funus esse illud comperisset, rursus facto crucis signo, eandem liberavit ac dimisit.

240. Ed. Ven., gressuque extorpuat ægro.

249. Hoc fanum dirutum, non incensum a Martino, narrat Sulpicius.

271. *Rurícolas*. Paganos scilicet, qui adversa ex parte, edito in loco, tanquam in tuto constiterant, eventum spectaturi: in quos arbor, veluti abrepta

- A Viribus ardor agens, totis laxatus habenis,
 Obuius ipse volat, qua tunc globus igneus ibat,
 Scandens tecta domus; hic verba precantia mittit,
- 285 Mox tota in ventos revoluta incendia ferrent,
 Et contra Boream Vulcanius ardor anhelat.
 Seditione movent elementa domestica rixas,
 Adversis Zephyris videas pugnare favillas,
 Hinc furor australis premit, hinc velocibus alis
- 290 Flamma volans borinas mordebat in æera pennas,
 Obluctata diu, tandemque evicta per auras,
 Quas armare solent, fugiebant flamina flammæ,
 Conditione nova satis hæc res mira per orbem.
 Flabra timent ignem, timet ignis ligna vorare,
- 295 Atque avidæ flammæ sua nutrimenta pavescent;
 Paulatimque foci se languida lingua resorbet,
 Urere qui solet, a se ipso consumitur ignis:
 Martinique fides sine nubibus intulit imbres.
 Rursus ut hinc aliud cuperet subvertere templum,
- 300 Rustica turba vetat divelli fana profana:
 Unde repulsus adit loca proxima, sed biduano
 Contactus cinere, et setis jejunia ducens,
 Numinis auxilium ad templa imminuenda pre-
- [catur.
- Militiæ angelicæ coram duo protinus adsunt,
 305 Sideres proceres, hastas et scuta tenentes,
 Cominus hic sanctum compellant vocibus ultro:
 Præsidiis, Martine, tuis delabimur astris,
 Squallidus ipse sedes, sed sit tua cura Tonantis:
 Suffragiisque tuis cœli fremit arduus axis,
- 310 Belliger et totis conspirat Olympus in armis,
 Ut cœpta efficias, per nos tibi militat æther,
 Mittimur a Domino gemini, tua castra regentes;
 Hac pro parte duces melior qua causa laborat.
 Nunc, age, rumpe moras, neu rustica turba
- [rebellet,
- 315 Arma ministra vides: nostrum est superare super-
- [bos.
 Irrue, ne trepides, ope nostra, ad templa ruenda,
 Nec titubare decet, favor est tibi Numinis almi.
 Tunc sacer aggrediens properus dissolvere tem-
- [plum,
- Idola exstinxit, fana exiit, obruit aras;
- 320 Totaque sublimis jacuit sub pulvere moles,
 Rusticitas, inimica prius, favet ipsa ruinæ,
 Instat et excidio, quæ defendebat iniquum,
 Idola ejiciens, numen confessa Tonantis;
 Uno eodemque ictu hoc respuit, eligit illud.

vortice, ruinam suam et casum vertit.

273. Cod. Vat., *fuit ultio facta saluti*.

276. *Judicio*. Ms., *indicio*.

277. Cod. Vat., *Errone repulso*.

283. Cod. Vat., *Quantum globus igneus*.

284. Edit. Ven., *huic verba precantia*.

290. Cod. Vat., *in æera pinas*.

319. Cod. Vat., *Idola comminuit, fana eruit*.

Etiam Ven. Edit. habet, *fana eruit*.

323. Cod. Vat., *Idola projiciens*.

325. *Heduarum*. Ms., *Eduorum*.

Ibid. *Eduorum*, sive *Æduorum* pagus dicitur a Sulpicio.

Ibid. *Tentat*. Ms. *vellet*.

Ibid. Cod. Vat., *templum dum avellere vellet*.

- 325 Post Hednorum dum templum divellere tentat,
Obstant inculti cultores rusticolares
Ne colerent mælius, sua si cultura periret ;
Ex quibus audaci nixu male fortior unus,
Aggreditur gladio caput obtruncare sacratum,
- 330 Cui nuda cervice pater sese obtulit ultro.
Ast ubi mente ferox totas collegerat iras,
Exacuens rabiem, sed cordis acumine tonsus,
Acrius insiliens totos suspenderat artus :
Bis furor armatus juguli ruiturus in ictum,
- 335 Tamgravius feriens, quantum alte educitor ensis,
Astrictis capulo digitis, dum temperat ungues,
Noxius, horridica meditata vulnera dextra,
Mortis amicus, amans facinus, crudeliter ausus :
Jam ferro incumbens, capiti mucrone reducto,
- 340 Sternitur ipse solo qui sic pendebat in ictum :
Ac resupinus humi, qui pronior ibat in ansum,
Mittit et ore precem, cum membra superba ja-
cerent.
Justo stante cadens, quo credit stare cadente,
Dum vice diversa stat inops, ruit ille superbus,
- 345 Rursus opus peragens, idola evertit : et ecce,
Vir quidam tractans Martini de nece, cultrum
Dum rapit, eripitur rapienda rapina rapaci,
Excussumque fugit sine more volatile ferrum,
Jam leviore via, neque post comparuit usquam,
- 350 Sic cultro ablato, manibus latro exstitit insons ;
Redditur et mitis postquam sit nudus ab armis,
Nec furor ante animi periens, nisi tela perissent ;
Invita hæc pietas quæ perdidit unde noceret.
Sæpe beatus item, contradicentibus ipsis
- 355 Agricolis, præstante fide, se orante, jubebat,
Ut male culta suis caderent fera fana ministris ;
Sic quoque pontificem soliti impugnare rebelles,
Dum templa evertunt, ipsi sunt arma beato,
Hostilique manu Martini bella geruntur.
- 360 Partibus atque suis alieno milite vincit.
Tunc etiam fuerit curatio quanta patrono,
Quanta medelifero manavit gratia tactu,
Laudibus in tantis muta est facundia mundi.
Quem cunctis vidisse fuit meruisse salutem,
- 365 Est satis ipse suus generosus testis et auctor.
Qui quondam ingrediens Trevirorum mœnia
[mitis,
Qua resoluta diu per viscera fluxa, rigebat
Turbida paralysis, gelido languore, puella,
Flatibus extremis quasi jam de funere vivens ,
- 370 Cujus erant oculi vigilis custodia mortis,
Funeris exequias reddentia lumina membris,
Solvere festinans animatæ vincula carnis,
Spiritus arcano vix mobilis ibat anhelo,
Fine trahens dubio perituram naribus auram :
- 375 Pes, manus, ora, genæ, recubabat imago sepultæ,
- A Nec tumulata quidem, sed portio tota sepulcri,
Cujus amore pio patris exanimata senecius,
Dilacerata genis, niveis male compta capillis,
Cum impatiens ageret, nec adesset cura medellæ,
- 380 Comperit ut sanctum advectum dignanter ad ur-
[bem,
Advolat inde senex vitulis juveniliter armis,
Impiger exsilieus, cursu sua tempora vincens.
Pontificum vallante choro, populoque frequente,
Irruit in medios clamoribus inverecundus ;
- 385 Nam dolor insignis non respicit arma pudoris.
Corruit ergo senex sancti ad vestigia pronus,
Genua, manus plantasque per oscula mollia lam-
[bens.
Vix gemitu laxante, loqui sic incipit æger :
Vir Martine Dei, populari nate salutem,
- B 390 Vir cunctis bonitate parens, tibi suggero luctus,
Nec miseri pereant lacrymæ, pietatis amice.
Quem mea causa trahit, loca tam longinqua ve-
[nire,
Ut labor iste viæ tribuat compendia vitæ,
Est mihi nata domi, decumbens vulnere morbi,
- 395 Exsequiis vicina suis, sine sorte medellæ.
Quæ quondam incolumis stabat, mea sola volu-
[ptas,
Obsequiis intenta piis, placabilis, in qua
Vita meam hæc mihi dulcis erat solando sene-
[ctam,
Ecce perit secumque trahit mea viscera letho,
- C 400 Canitiemque patris miseranda in tartara ducit.
Ire sed ipse prior cuperem, si forte liceret.
Quænam vita seni, vel quo mihi vota parenti,
Spe pereunte patris, cum nomine prolis adempta
Qua nubente viro, per dona futura nepotum,
- 405 Aridus in ramis poteram revirescere prolis ;
Cum magis hæc reputem præsentis damna sa-
[lutis,
Me spectante, rapi natam mea lumina luci,
Ordine deposito melius cui causa placeret,
Ut senis illa patris oculorum clauderet orbes.
- D 410 Unde sacer dignare avidam suspendere mortem,
Atque minister opis, rapiendæ occurre puellæ :
Si mora sit, mea causa perit, succurre duobus :
Nam me cura necat, si illi curatio cessat.
Qua sacer erubuit confusus voce sacerdos,
- 415 Indignum sese tali virtute ministrum.
Sed pater instabat, compellens vocibus iisdem :
Debitus insanis medicus venis, exere curas.
Sentiat adventum medici purgatio morbi.
Illis impulsus adit qua lassa puella jacebat,
- 420 Turba astante foris faceret quid pastor ovili.
Hinc sua bella gerens, orator ad arma recurrit,
Sternens membra solo; sensu super astra reducto,

328. Cod. Vat., *Audaci nixu.*329. *Dum cuperet gladio.*341. Cod. Vat., *Ac resupinat humo.*348. Cod. Vat., *Excussumque fuit.*361. Cod. Vat., *Quin etiam.*365. Cod. Vat., *Testis generosus et auctor.*368. Edit. Ven., *Tabida paralysis.*383. *Pontificum.* Forte *pontificem.*Ibid. Cod. Vat., *populoque fremente.*391. Edit. Ven., *pietatis amicæ.*398. Cod. Vatic., *vita mihi hæc dulcis erat, etc.*400. Edit. Ven., *Patris miserandi.*408. Cod. Vat., *ordine disposito.*423. In Cod. Vat., *faciem conspexit alumina.*

Hinc ubi consurgens, faciem respexit alumnae, A
 Illico vox rediit, peregrinis ædibus hospes.
 425 Et rediviva suæ cecinerunt organa linguæ;
 Paulatimque artus liquor ut penetravit olivæ,
 Vivificata, pedum geminis stetit arca columnis,
 Et fundata suo vigerunt culmina gressu.
 Post quoque Tetradii famulus proconsulis
 [expes,
 430 Mancipium alterius sub hospite dæmone factus,
 Dentibus ut rabies alienis fronderet armis,
 Nec sua, sed hostis fieret se milite pugna:
 Quem Dominus famulum supplex purgare pre-
 [catur,
 Sed duci ad sanctum vetuit ferus hospes et
 [hostis
 435 Tetradius, rursus justi vestigia lambens,
 Supplicat ut pergant ubi sævus latro latebat,
 Sed sacer ipse domum gentilis adire recusat:
 Spondet Tetradius humilis cum fascibus altis,
 Si eripiat hosti famulum, se credere Christo.
 440 Imposita ergo manu puero, fera larva recedit,
 Et mala jucundum pastorem bestia fugit.
 Tetradius pariter catechumenus esse meretur,
 Atque salutiferi baptismatis amne novatur.
 Sic puer et dominus maculis purgantur adem-
 [ptis,
 445 Iste hostis laqueis, erroribus ille solutus,
 Ille carens animæ pœnis, hic carnis erinnis.
 Liber uterque manens gemino micuere triumpho:
 Conditio famuli libertas facta patroni;
 Accipit iste fidem, cum de illo perfidus exit. C
 450 Nec longo spatio sub eodem tempore sanctus
 Forte domum ingrediens, in limine substitit ipso,
 Terribilem referens se cernere dæmonis um-
 [bram,
 Arreptoque coco vexat fera bellua prædam,
 Dentibus arnatis lacerans se sive sodales;
 455 Terga dabant socii, nec quisquam ire obvius
 [audet,
 Vix loca tuta fugæ capientes præpete saltu,
 Hoc satis esse suum, vel se subducere morsu,
 Martius ergo chalybs, Martinus belliger arnis,
 Nec pede diffugit, nec sivit abire fugacem;
 460 Pestem stare iubens: acuit qui fauce molares,
 Cui digitos vir sanctus in os cum mitteret, inlit:
 Si potes, ecce vora oblatam, lupe noxie, præ-
 [dam.
 Quam peteres alibi, datur ultro dentibus esca.
 Quo dicto fauces geminæ revocantur utrinque,
 465 Ne violet digitos, suspendit bellua rictus,
 Et manibus tangi timuit, qui dente voraret,
 Qui dum intra obsessum pœnis ageretur acerbis,
 426. Cod. Vat., *Penetravit olivi*. Scilicet oleum
 benedictum Martinus ori puellæ infuderat, ut habet
 Sulpic., cap. 16.
 451. Cod. Vat., *Dentibus ut rabiens*.
 446. Edit. Ven., *hic carnis erumnis*. Sed Cod. Vat.
ergymis.
 470. Cod. Vat., *sordidus egreditur*; quod tenen-
 dum.
 473. Fama nimirum percubuerat Treveris quod
 barbari cum copiis irrumperent.

Nec tamen ob digitos exire per ora liceret,
 Fœda ministerii, fœdus, vestigia linquens.
 470 Sordibus egreditur, qua sordibus est via fluxu,
 Tale iter arreptum sic te decet ire, viator.
 Hinc cum barbariæ sparsisset fama per
 [urbem,
 Proventumque trucem crudelia semina ferrent,
 Pastor adesse jubet quemdam ex grege dæmo-
 [nis, illi
 475 Imperat ut prodatur, si nuncia vera vagarent,
 Tortus ut ore reus, veluti sub iudice missus,
 Gressibus humanis advectus, larva fatetur:
 Hanc famam in populos bisquino dæmone fusam
 Ut cogente metu Martinus abiret ab urbe.
 480 Barbara tempestas tranquilla lege quiescit,
 Formidanda tibi nulla est irruptio gentis,
 Nec causam armorum verearis, pacis amator.
 Martino præsentem, aditum fallacia perdit;
 Mendax vera refert; et certum nuntiat error.
 485 Insatiata malis, quæ sic fremit ore cruento,
 Bestia, bella movens, revocavit munera pacis.
 Inde Parisiacam sacer intrans concite portam
 Obviat in faciem leprosum vèrsus euntem,
 Qui sibi dispar erat, nec jam a se cognitus, ibat,
 490 Vir maculis varius, cute nudus, vulnere tactus
 Tabe fluens, gressu æger, inops visu, asper
 [amictu
 Mente hebes, ore putris, lacerus pede, voce refri-
 [ctus
 Induerat miserum peregrino tegmine pallor.
 Improvisus enim hunc sanctus sua ad oscula
 [traxit
 495 Astringensque virum fuso medicamine laxat.
 Nam simul ut tetigit benedictas ore salivas,
 Effugit unguiferum languoris sarcina tactum,
 Mersa figura redit, faciem cutis advena vestit,
 Ad speculum remeant peregrina fronte character,
 500 Et deleta diu describitur oris imago,
 Virtutum quam celsa fides, ubi concite sancti
 Pacis ab officio perierunt prælia morbi!
 Complexu res dira fuit, languoris iniqui
 Peste cadente, novam gesserunt oscula pu-
 [gnam.
 505 Inclita religio Martini, cujus honore,
 Fœdera fida fides formosam, fœda fidelis.
 Felix religio, sancti pede, lumine, tactu
 Illustris, lustrante viro loca, lustra, ligustra,
 Urbes, rura, domus, templa, oppida, mœnia,
 [villas,
 510 Quæque viri insignis tam insignia signa mereris,
 Cujus ab ore sacro, magna cætera vincens,
 Leprosi ad curam Jordanis in oscula fluxit,
 Et fontem fluidæ maculæ lavat unda salivæ.
 474. Cod. Vat., *e grege demoniaco*.
 Ibid. Sulpicius narrat dæmonem, tortum a S. Mar-
 tino, fuisse confessum a sexdecim malis spiritibus
 rurnorem illum confictum ac disseminatum fuisse;
 quo cognito, urbs ad tranquillitatem revocata est.
 490. Edit. Ven., *vulnere tectus*.
 494. Cod. Vat., *sanctus ad oscula*.
 500. Cod. Vat. et Ven. edit., *rescribitur oris imago*,
 quod sequend.
 506. Ven. edit., *formam dat fœda*.

LIBER SECUNDUS.

- Pendula jam dudum laxavi carbasa pinu, **A**
 Dum pelagus componit iter, dum nauta resumit,
 Et restricta semel levius se sarcina ducit,
 Me quoque jam primi finita parte libelli,
5 Ad cursum levis aura vocat; paro lintea ventis :
 Spiritus altevolans imple mea vela secundans,
 Ne trepidam classem contraria siabra flagellent;
 Martinum mea prora vebat, sancta emptica
 [nautæ,
 Dulcis apex, spes fida ratis, leve pondus amantis,
10 Mercis onus suave est, et sive hæretur in ulnis,
 Qui tetigit quodcunque manu, vel tactus ab illo
 [est,
 A digitis salit alta salus, fluit unguem ab ungue.
 Fimbria quin etiam quod nobilis attingit unquam,
 Sparsit abundantem modica de veste salutem : **B**
15 Fontis et hujus aquæ restricta est unda cruoris,
 Siccavitque suo refluamina fluxa fluento.
 Sumens æger opem per furta salubria filii :
 Dum nescit medicus, finit discrimina morbus.
 Arbiter Arborius, vir præfactorius idem,
20 Quartano genitam graviter cruciante camino,
 Plurima dum faceret, neque cura mederet alum
 [næ;
 Missa beata viri restrinxit epistola febrem.
 Quæ super imposita charta recubante puella,
 Mox sudoris aquas ubi littera sicca rigavit,
25 Febris ab internis extracta est arida membris,
 Axe serenato madidans sine vellere nimbi,
 Kore atramenti restincta est flamma camini :
 Israelitarum veluti Moysiticus alter, **C**
 Ne vapor excutiat, protendit pagina nubem.
30 Quam mirum artificem dantem per scripta sa-
 [lutem !
 Sic operabatur præsens, ubi noverat ipse.
 Quæ patre ab Arborio Martino offertur opimo.
 Consecranda manu qua salvificata sit ipsa.
 Quam bene bis sanam cum virginitate puellam.
35 Reddit ipse patri proprio pater ille superno ?
- 6.** Cod. Vat., *vela secundus*.
8. Emptica, navis oneraria, seu mercatoria. Gloss. Græci Latini ms. ἀγροπαιρος, *empticus*; ut habet Dufres. in Gloss. Si metri ratio pateretur (subdit Brow.), forte dixisset : Emporetica. Eadem voce paulo post utitur Fortun. in hoc versu :
 Ut petat ad portum, rerum facit emptica jactum.
10. Edit. Ven., *erretur in ulnis*.
11. Illo. Ms., *ullo*.
 Ibid. *Quodcunque. Ms. quocunque*.
17. Ed. Ven., *Salubria multum*.
18. Ed. Ven., *Dum nescit medicus, confert huic ipse vivamen. Forte levamen*.
29. Ed. Ven., *Ne vapor excruciet*.
34. Cod. Vat., *ubi non erat ipse*.
55. Edit. Ven., *consideranda manu*.
55. Cod. Vat., *reddidit iste patri*.
58. Erat hic Paulinus vir consularis, ac postea
- Sic meruit geminam, sole curante, medellam
 Dum charam sobolem morti subduxit utraq̃ue
 Paulinique oculum tetra caligine mersum,
 Impositis manibus, radius penetravit acutus,
40 Atque serena dies, deteresa nube, refusit,
 Lumen et emicuit facies non lusa gemellum
 Martini digitis oleo manante lucernæ,
 Cumeta salutifero supernans collyria tactu
 Ipse etiam casu scalarum vertice lapsus,
45 Dinumeransque cadendo gradus, capite, ore
 [reliisus,
 Attritus membris, descendens saltibus amplis,
 Multorum medicus, quamplurima valnera por-
 [tans,
 Dum cellæ recubat graviter sub nocte sopora,
 Pervigilis Domini venit angelus aere fusus,
50 Ulcera quæque viri tractans, dum singula palpat,
 Tangens membra manu, solidat vestigia gressu,
 Excutiturque lues, fugitivo tabida saftu,
 Et sudibus laceros rediit cutis una per artus.
 Crastinus incolumi processit corpore conptus :
55 Angelicamque fidem testes præsentia fecit.
 Nec perferre pium longinqua flagella decebat,
 Quando flagellari graviter non pertulit ullum.
 Prætereunda mihi neque sunt hæc maxima
 [rerum.
 Maximus Augustus, nece regis, maximus armis,
60 Imperium nactus, civill clade superbus,
 Dum regit insolitas frenorum infrenus babenas :
 Pontificum cui tunc adulatio laxa favebat,
 Principis et nutu, cleri cum circulus ibat, **C**
 Martino veniente, tamen rex ipse precatus
65 Ut sanctum ad mensam habeat; qui sæpe re-
 [pulsus,
 Tandem promeruit fieri conviva beati.
 Imperio plaudente simul sedet, urbe favente,
 Convivam cœli quod terrena excipit aula.
 Conveniunt proceres, præfectus, consul, honores
70 Certatin acciti, regalia festa colentes,
 Nolanus episcopus, amicissimus S. Martini : quem
 hic, amplum patrimonium relinquente pro Christo
 atque ei se ac sua omnia devotentem, solebat discipulis
 tanquam egregiæ pietatis exemplum proponere.
59. Maximus hic, Gratiano imp. occiso, a militibus
 proclamatus Augustus, postea a Theodosio et
 Valentiniano victus est, ac tertio ab Aquileia lapide
 capite plexus fuit an. 383, 6 Kal. Septemb.
60. Cod. Vat., *Imperio indeptus*.
63. Edit. Ven., *cleri tunc circulus ibat; quod tenendum*.
69. Sulpicius recenset his verbis eos qui ad regiam
 mensam sedebant : *Convivæ aderant veluti ad diem
 festum evocati, summi atque illustres viri, præfectus
 idemque consul Evodius, vir quo nihil unquam justius
 fuit; comites duo, summa potestate præditi, frater regis,
 et patruus*.

- Principe postposito miraturi acta sacrati.
 Augusti obsequiis fremit undique concitus or-
 [bis :
 Divitias pariter producens, deliciasque,
 Quas habet Indus, Arabs, Geta, Thrax, Persa,
 [Afer, Hiberus :
- 75 Quod fert meridies, arctos, occasus et ortus,
 Quod Boreas, Aquilo, Libs, Circius, Auster et
 [Eurus.
 Quod Geon et Phison, Tigris Euphratesque re-
 [dundant,
 Rheus, Arar, Rhodanus, Tiberis, Padus, Hister,
 [Orontes,
 Quod mare, terra, polus, pisce, alite, fruge mi-
 [nistrat,
- 80 Emblema, gemma, lapis, toreumata, thura, sa-
 [lerna,
 Gazaque, Creta, Samos, Cyprus, Colophona,
 [Sareptis,
 Lucida perspicuis certantia vina lapillis,
 Vix discernendis crystallina pocula potis,
 Inde calix niveus variat per vina colores.
- 85 Hinc mentita bibunt, patera fucante, falerna,
 Hinc abacum picto bombycina flore decorant,
 Arte laborata, vel qualia pensat aragne;
 Serica purpureis sternuntur vellera villis.
 Illita blatta toris, aurumque internicat ostro.
- 90 Totaque permistis radiant velamina gemmis.
 Inde pari pariter rutilant ætate ministri,
 In cunctis varius habitus, nitor omnibus unus,
 Quod valet ore loqui, potuit sub principe ferri. C
 Ordine Cesareo, Martino hæc pompa paratur,
- 95 Qui modicis contentus erat, satiandus in uno.
 Accubat interea princeps, simul ordo, senatus.
 Presbyter inde toro veneranda acclinat in ulna.
 At juxta regem sella sacer assidet arcta :
 Porrigit hinc regi mox pocula prima minister,
- 100 Qui sancto jubet ante dari, quo possit ab ipso
 Augustus calicem excipere, et potare secundus.
 Martinus patera oblata ut bibit ore paruimper,
 Divino sitiens potius se fonte rigari,
 Principe postposito, partem libaminis imam,
74. In Ven. Edit., *Geta trux.*
 78. Ed. Ven., *Rhenus, Atax*; item in Cod. Vat.
 81. *Sareptem.* Sidonius etiam Sareptem vini feracem ostendit scribens ad Ommatium, carm. 17, his versibus :
 Vina mihi non sunt Gazetica, Chia, Falerna,
 Quæque Sarepteno palmite missa bibas.
- Quem ad locum Sirmundus, *Gaz-tum vinum Isidoro,* inquit, *e regione unde defertur, hoc est a Gaza Palestina, ut Sareptanum a Sarepta Sidoniorum, quod Ἰσχυρίων οἶνον appellat Alexander Trallianus. Utrumque celebrant Corippus lib. III, et Fortunatus l. IV (lege II) de Vita S. Martini. Gazetum vero Greg. Tur. de Gloria Conf., 65, et Senator XII Variar. XII.*
 82. In Ven. Edit., *certantia vina libellis.*
 87. Ed. Ven., *Pensat Aragus*; corrupte.
 88. In Cod., Vat., *vellera, velia.*
 89. In Ven. Edit. deest hic versus : *illita, etc.*
 97. Ed. Ven., *Veneranda acclivis in ulna.*
 98. Ed. Ven., *Sacer assidet alia.*
 101. Ed. Ven., *Partem libaminis unam.*
 105. In Cod. Vat., *sciens quod dignior.*
- A 105 Presbytero tribuit, nescens quod dignior esset
 Miratur princeps, proceres, conviva, ministri,
 Judicioque suo se pensavere minores.
 Illico percurrit res gesta, palatia complens,
 Hoc, quod apud sanctam fuit ordine presbyte-
 [ratus
- 110 Augustus conviva minor, vox una per urbem
 Martinum fecisse canit, sub principis ora, }
 Judicis in minimi mensa quod nemo valeret
 Erubuitque aliud hinc dicere turba, satelles.
 Si quid enim voluit pro supplice forte precari,
- 115 Induperatori Martinus et imperat ipsi.
 Qui tamen Augusto prædixit sorte futura,
 Prospera quæ meteret, quæ mox contraria ferret.
 Motibus Italiae pugnante Valentiniano,
 Maximus ut cecidit, post bella secunda, tyrannus,
- 120 Qui grave succubuit Aquileia protinus urbe,
 Martini dictis et verbo libra pependit.
 Cœtibus angelicis visus sæpe, atque locutus
 Miscuit humanas turmis cœlestibus aures,
 Voce salutatus, vel nutibus ipse salutans
- 125 Aligeros proceres, tenuata per æra lapsos,
 Mitibus alloquiis ageret quid sæpe moverent,
 Quid cœlo expeterent, terrena sede, parentem,
 Et consanguineum quasi longa in sæcula civem,
 Voce requirentes, et amore perenne vocantes,
- 130 Quid faceret terris anima hæc tam libera culpis ?
 Ut subeat cœlis peregrinus, et hospes ab ærvis.
 Dæmonicas etiam species, falsasque figuras,
 Quaslibet in formas se verteret inficiator,
 Perspicuas habuit penetrans acumine visus :
- 135 Martinique oculos neque falsa sefellit imago,
 Nam quamvis varia tegetetur larva figura,
 Sancto nuda fuit, cum non se absconderet um-
 [bra.
- Et quod a perfidiis illusio nul'a valebat,
 Prensus in arte ferox, jaculabat probra beatum :
- 140 Et cum fraus cessat, hostis convicia jactat.
 Tempore nam quodam cornu bovis ecce cruen-
 [tum
 Ipse cruentus habens, infert ad tecta sacrati
107. Ed. Ven., *indicioque suo.*
 109. Ed. Ven., et in Ven. Edit., *ordine presbyterali.*
 118. Valentinianus scilicet, adventu Maximi cognito, e Mediolano profugiens, in Illyricum se contulerat, Theodosii auxilium imploraturus. Idem postea una cum Theodosii copis Maximum superavit.
 126. Cod. Vat. et Ven. Edit., *sæpe monerent.*
 127. *Quid. Forte qui.*
 129. Ven. Edit., *voce requirentes, junctique et amore p renni.*
 138. Cod. Vat., *Et quia a perfidis.* Edit. Ven. *cumque malignantis illusio.*
 139. Edit. Ven., *probra beato*; quod tenendum.
 141. Cod. Vat., *ecce cruento.* Edit. Ven., *ense cruento.*
 142. Bos scilicet, a dæmone incitus, bubulcum hominem cornu ferierat; quod versibus Paulinus exprimens, Martinum sic loquentem inducit :
 Hæc fors arma dedit, telum hoc violentus adegit,
 Obsequium pecudis vincens, sed crimine nostro;
 et ipse Fortunatus paulo post exprimit.
 Ibid. Edit. Ven., *ad tecta beati.*

- Irruit in cellam, causamque exponit iniquam : A
Quo virtus, Martine, tua est? Hoc aspicias, in-
[quit,
- 145 Unum namque tuum nuper hac cæde præremi,
Et mihi præda jacet, pecuali capta ministro,
Injunctumque nefas sceleris hos armiger im-
[plet.
Damno cresco tuo, congaudens ubere fletu.
Protinus his dictis fratres sacer advocat omnes,
150 Et pater ore refert quidquid ferus indicat
[hostis.
Sollicitus ne quid lupus abripuisset ovili.
Perquirunt socios monachi, numerumque re-
[censent:
Sed grege de niveo modicus neque defuit agnus.
Conductus mercede tamen deest rusticus unus :
155 Ligna trahenda fociis nemorum vectore bu-
[bulco,
Quo propero jubet ire gradu, causamque re-
[quirit,
Semianimum inveniunt missi, supremo gemen-
[tem,
Indicat atque necem, dum adhuc super halitus
[errat,
Quod sua laxato taurus foret inguina cornu,
160 Explicataque fide, vitam cum voce reliquit.
Nec sanctum hoc errare facit quod fecerat
[error.
Additur hinc etiam rerum mirabilis ordo,
Mille nocendi artes dum perfidus exeret hostis,
Nunc Jovis in faciem, nunc se mentitus Anu-
[beni,
165 Sæpe habitu Veneris, sæpissime fronte Mi-
[nervæ :
Sedulius insidiis sancto sua seria rumpens,
Diversis formis, ut terror cresceret, offert;
Et varius generet, specie variante, timorem,
Qui virtute nequit, superatus ut arte rebellet.
170 Sed tamen intrepidus persistit, inania temnens,
Semper in adversos jaculans crucis arma bea-
[tus,
Belliger hoc clypeo hostilia tela relidens,
Qua penetrante acie, se machina falsa resolvit.
Sæpe etiam in sanctum vacuos acuere tumul-
[tus, D
175 Inficiatores, falso minitante flagello.
Sed fremitus fragilis per inania cymbala tin-
[nit,
Oppositisque minis interritus ipse resistit,
Nec fundata decet contra evacuata moveri.
Hinc quoque lethiferi snffusus felle veneni,
180 Perfidus, horribilis, trux, lubricus, invidus
[anguis,
- Ore eruentatus Martinum provocat armis :
Cur habeat monachos, oneroso crimine pressos?
Cur maculosa cohors habitet pia septa ma-
[gistri?
Ne rea turba malis violet consortia justis :
185 Morbida neu reliquos vitii contagia fricent,
Qui male polluerint lavacri venerabilis undam,
Ac sua perdiderint baptismata crimine mersi,
Nec via sit veniæ, peritit quibus orbita lapsis,
Cum semel in foveam vix est revocare ruentem,
190 Ac neque restitui vastato in corpore florem ;
Nec redeat miseris ultra indulgentia Christi.
Tunc Martinus ait hæc contra dæmonis iram :
Perfide, decipiens, quia non tua commode
[cernis .
Hostis inique tibi, tibi jam noxa pereunte,
195 Si nunc pœniteas, si nunc resipiscere velles,
Præcipitare animas ut jam per crimina nolles
Nec tua sævirent alienæ tela ruinæ,
Erroresque tuos damnare, ultime judex,
De pietate Dei fidens, promittere possim,
200 Ut tibi tam misero misereri Christus haberet,
Et cito donaret scelerata piacula culpæ.
Ob hoc arce poli descendit ad arva Redem-
[ptor ;
Perdita ut eriperet, peritura nec ipsa peri-
[rent,
Immaculatus enim maculas detergere venit,
205 Vulneribusque suis curaret ut ulcera mundi.
Funeris ordo sui nostræ fuit artha salutis :
Sputa, flagella, chlamys, fel, acetum, lan-
[cea, clavi,
Crux pia, mors, tumulus, lapis, inferus, umbra,
[tyrannus .
Victa simul triduo premit, et redit auctor ad
[astra,
210 Descensusque suus meus est ascensus in altum,
Nec peccatoris mortem magis eligit ultor,
Quando suis pœnis nobis dedit arma salutis.
Sic pius indomitam pestem mansuescere ten-
[tat,
Promisitque lupo bona pastor ovilia reddi.
215 Quanto magis homini reserari præmia Christi,
Propter quem ipse Deus homo fit, jacet atque
resurgit?
O pietas et celsa fides, præsumptio dulcis,
Quæ promittit opem deceptoris et perituro !
Explicuit votum, si non valet ire juvandum,
220 Cui minus in posse est, satis ostendere
[velle.
Nam totum impendit qui non abscondit amo-
[rem.

146. Ed. Ven., *Pecorali capta.*163. Ed. Ven., *Explicataque fide*; quod tenendum.168. *Varius. Forte Varium.*171. Ed. Ven., *Semper in adversis.*185. Ed. Ven., *In Edit. Ven. Contagia sædent.*195. Ed. Ven., *Perfide despiciens.*194. Ed. Ven., *Hostis inique tibi, tibi noxie te pereunte.*206. Ed. Ven., *Fuitarca salutis.*215. *Reserari. Ms., reserantur.*

- Hinc Clarus, placidus adolescens moribus, A 260 Nec contacta manu discerni vellera possunt.
 [expers,
 Martinum amplectens patrem, et sua cuncta
 [relinquens,
 Tempore quique brevi micuit virtute fideque,
 225 Cum prope pontificem habitacula constituisset,
 Ac sua complures peterent consortia fratres,
 Huic se tunc monachus socians Anatolius addit :
 In commune prius humilis censura, sodalis,
 Qui rudis ingenii, versuto illusor ab hoste,
 230 Post ait, ad sese quod cœlitus angelus iret,
 Ac reserare sibi mysteria clausa Tonantis,
 Et cito siderea volitent sua nuntia penna,
 Atque remissa viri responsio nubila tangat,
 Inter se et Dominum memorans iter esse pro-
 [pinquum, B
 235 Ac sibi contigui jactat confinia cœli,
 Se secreta Dei noscendo jam esse prophetam.
 Sed Clarum, ut credat, nec opinio falsa mo-
 [vebat.
 Tunc sine more furens Anatolius asserit audax.
 Quo sibi de cœlo Dominus transmittat ami-
 [ctum.
 240 Induat et vestem delatam nocte silenti,
 Ut signis stupeant cujus modo verba cavillant.
 Elevat hinc varium monachorum turba tumult-
 [tum,
 Et suspensa tenet spectatio vana sodales.
 Interea medias quasi nox transcurrerat horas,
 245 Et rota flexa æquo gyrobat cardine metam :
 Fit subito strepitus, quatitur locus, arma mo-
 [ventur :
 Et concussa simul vario fremit aula susurro,
 Murmure raucisono frangente lepore loquelas.
 Credas pugnaces volitare per astra phalanges,
 250 Et videas rapidas discurrere turbine turmas.
 Hic ubi concussis redierunt otia turbis,
 Motaque tempestas tranquilla silentia sumpsit,
 Advocat ex monachis confestim Anatolius
 [unum,
 Cominus et tunicam ostentat jactantior albam,
 255 Qui vacuo tumidus falso umbrabatur honore,
 Candidus exuviis, sed nigri dæmonis arte.
 Inde ciet reliquos, occurrit Clarus et ipse,
 Palpat mollitiem vestis candore nivali,
 Serica confingunt tenuato stamina filo,
 D
 260 Ed. Ven. in Ven. Edit., manu dissolvi.
 264. Ed. Ven., et jam spumat equis.
 272. Cod. Vat. occurrat ovili.
 280. Ed. Ven., Et degenera ardua.
 285. Sulpicius narrat c. 26 diabolum hac se forma ostendisse Martino, dum is in cellula oraret. Aggeris itaque nomine venit forte aggesta humus, vel palea, super quam stratus precabatur.
 286. In vulgatis libris, radiantius legitur pro radiatilis. Hæc postrema dictio familiaris Fortunato, ut animadvertit Brow., sicuti et lymphatilis, furiatilis, etc.
 290. Edit. Ven., memorosa luce coruscus.
 295. Edit. Ven., Sanctus hebet ore represso
 300. Cod. Vat., bella tropæa.

222. Hic Clarus a Sulpicio refertur nobilissimo e genere fuisse, cap. 25 Vitæ S. Martini; isque postea sacerdos initiatus omnibus vitutibus in monasterio enituit.

225. Non longe scilicet a Martini monasterio (ut ibidem narrat Sulpicius) tabernaculum suum, sive cellam Clarus constituerat; quod fere moris erat veteribus monasteriis, ut cellis hac illac dispersis coalescerent; uti legitur in Vita S. Antonii, c. 10, n. 58, erant in monte monasteria; tanquam tabernacula : quod item de aliis Ægypti monasteriis fuisse legitur apud Hier., epistola 108, quæ est præf., in translationem regularum SS. Pachomii, Theodori, et Oresiesis.

236. Cod. Vat., Dei sciendo.

242. Edit. Ven., elevat huic varium.

- Debita militiæ dare oportet munera regem,
 Descensus enim ad terras huc dirigo gressum,
 Ut tua sollicitis requiescant pectora curis.
 Hic sacer iatrepidus, nolens responsa referre,
 305 Despicit, et reticet, tractat, neque verba re-
 [laxat.
 Mens solidata manens, rimans alta atque pro-
 [funda,
 Cardine nec tremulo. vento neque flante ro-
 [tatur.
 Lubricus hinc repetit mordacia sibila serpens:
 Credere quid dubitas, proprio quod lumine
 [cernis?
- 310 En ego sum Christus, tecum qui confero voces,
 Et loquor hæc secreta palam dignando futura.
 Nec de me trepides, testis mihi fulgida lux
 [est,
 Spiritus ut verax Martini ignivit acumen,
 Ac patefecit iter, ne clausa venena laterent,
 315 Hostis et anguine posset discernere fraudem,
 Libertate potens, sanctis sermonibus inquit:
 Non ita se Dominus venturum dixit in orbem,
 Se neque purpureum, nec sic diademate
 [fultum,
 Pandit apostolicis, voce insinuante, columni-
 320 Cum sua carnalis raperetur ad astra figura,
 Atque piis plantis straverunt flamina pennas,
 Cum pede pressa sacro servirent aera regi,
 Angelicis vectus manibus, celer æthera cal-
 [cans,
 Ingrediens teneras, neque frangens gressibus
 [auras,
- 325 Pendula planta volans cum nubila sinderet
 [intrans,
 Remige penaigero qua non facit ala sigillum,
 Cum Galilæis tunc spectantibus angelus astans,
 Sic ait: Altitronum rediturum, qualiter ire
 Vidistis, cœtumque supra vestigia ferre.
 330 Unda probanda probo, reprobo reprobantia
 [probra,
 Non sunt signa mei regis, sed castra tyranni.
 Ast ego transfixas clavis nisi videro palmas,
 Atque beata crucis tum stygmata carne geren-
 [tem,
 Ac latus, effossas trajecto missile costas,
304. Edit. Ven., *his sacer*.
 309. Edit. Ven. et Cod., Vat., *lumine cernas*.
 320. *Cornalis*. Ms. *carnalis*.
 321. *Pennas*. Ms., *pinnas*.
 326. Hic videtur innuere alam, nullo sui vesti-
 gio impresso, aerein secare, juxta quod superius
 dixerat:
 Ingrediens teneras, neque frangens gressibus auras.
 328. Edit. Ven., *qualiter iret*.
 329. *Cœtumque*. Ms., *costumq*.
 334. *Effossas*, etc. *Prisci libri*, ait Browerus,
 suggerunt hanc lectionem (quam et Cod. Vat. habet):
Vulgati vero sic offerunt:
 Ac latus, et fossas truculento mille costas:
 quam lectionem et Ven. Edit. tenet.
 338. Cod. Vat. et Ven. Edit., *inque crucis*.
 343. Cod. Vat., *per signa triumpho*.
- A 335 Unde cruentati pariunt baptismata rivi,
 Et sacra purpureo malas lavat unda fluente;
 Quæ dedit In pretio generosa talenta Redem-
 [ptor;
 Inde crucis trutina, pretii numismata pensans,
 Totum auctor redimens thesauro corporis
 [orbem,
 340 Cum gemma una fuit, quæ cuncta in vasa va-
 [leret,
 Hac nisi veste tegi videam qua pertulit auctor,
 Indicio sine hoc Christum venisse negabo.
 Nam decet, ut victor doceat per signa trium-
 [phum,
 Plagaque fixa potest laude accumulare tropæi.
 Mox inimicus iners, vibratus verbere vitæ,
 B 345 Pestifer aerius tenuata per aera lapsus,
 In propriam speciem rediens ad inane solutus,
 Effugit ex oculis liquidas quasi fumus in auras,
 Et levis umbriferæ volitavit imago figuræ,
 350 Visibus exclusus, cellam pedore cruminans,
 Agnitus indicis, sua per vestigia sordens,
 Et fetore sibi comitante satellite fugit:
 Martinique fidem neque fulgida forma sefellit,
 Nec radium mentis delusit splendor inanis,
 355 Luce superfusa, qua se nox tetra tegebat.
 Nunquid non poterat humilis superare super-
 [bum?
 Aut non dejiceret tam mente benignus ini-
 [quum?
 Pacificis armis, doctus domitare rebelles,
 Cujus dulcis erat favor et honor altus amoris,
 C 360 Non solum abluere alterius, sed lambere
 [planta,
 Hospitis atque novi vestigia tergere lingua.
 Semper aquam manibus tribuens venientibus
 [ipsc,
 Cœlestis cupiens homini servire minister,
 Et manus alma pedes de peccatore lebat:
 365 Cum sua porrigeret vel fimbria tacta salutem.
 Qui illecebras mundi fugiendas instituebat,
 Et sæclo sua lucra dari, nil quærere terris,
 Ut censum fugeret qui ascendere vellet olym-
 [pum,
 Ut grave pondus agri, vel nummi nullus ha-
 [beret,
- D 345. Cod. Vat., *Verbere verbi*.
 346. Cod. Vat., *per æthera lapsus*.
 349. In Cod. Vat., *Umbriferam... imago figuram*.
 350. *Mss. libri* (ait Browerus) *sic finire versum*:
 pedore cruminans. *Sacculi quippe genus apud Plau-
 tum est crumina; unde cruminare prisce festive trase-
 runt ad eam corporis partem qua operari naturæ sole-
 mus. An forte hoc loco cruminare idem valet ac re-
 plere, sicuti in crumenam aut sacculum ommi con-
 geruntur? Itaque et Ven. Edit. habet: cellam pedo
 [F. pedore] replevit.*
 358. *Pacificis*. Ms., *pacificus*.
 360. Hoc loco Fortunatus describit humanitatem
 S. Martini, qua Sulpicium, ad se venientem excepe-
 rat, et habita ab ipso colloquia, ut videre est apud
 eundem Sulpicium c. 26.
 364. Edit. Ven., *pedes de corpore sæpe lebat*.

570 Nec retineret opes, qui cœlo occurreret hæres, A
Narque osus ascensum vetat, et descendere
[præstat,

Imum versa tranuat, nec in altum pondera du-
[cunt,

In montem gradiens titubat sub fasce columna,
Deficit et fragilis valido sub pondere planta :

575 Mergit in undosum cumulatam sarcina proram,
Ut petat ad portum, rerum facit emptica ja-
[ctum.

Qui pater illustris Paulini gesta bebat,
Floruit Italiæ quo post antistite Nola,
Qua regio Campana sedet rectore supremo :

580 Dives agris, opulens, famulis, locupletus
[acervis,

Vir censu vastus, lare celsus, et ore rotundus; B
Ditior ipse fide, pro Christo sit sibi pauper,
Et dedit innumeros redimentes crimina num-
[mos,

Cujus sparsa solo migravit ad astra facultas ;

385 Fecit et in cœlum pigras ascendere terras,
Uno stando loco, et dant bruta ad sidera sa-
[tum.

Ergo evangelicum Paulino implente relatum,
Martinus monitat cunctis talem esse sequen-
[dum,

Tramite difficili potuit qui pergere divēs,

390 Depositoque onere ascendit qui liber in arcem,
Exemploque monens vocat altius ire sequaces ;
Jam quoque Martini quæ fabula fluxerit ore,
Quæ gravitas fuerit, quam acer de lege di-
[sertus.

395 Vir reserare valens quodcunque ænigma ne-
[garet ;

Ingenii dulcis prudentia larga redundans ;
Fonte perenne bibens quod rivulus ille rigaret ;
Sermo pius, promptus, placidus, catus, aptus,
[amandus,

In tantis animis cœli possessor in arvis,

400 Pervigil orator, mandando negotia Christo,
Judicis in vultus inopum querimonia pandens,
Doctus in arte sacra, miserorum exponere
[causas,

Assertor validus, superans fora, jura, togatos, D
Nobilis astructor, facundus concionator,

405 Qui prece profusa Domini vadimonis placans,
Quantum voce valens viduis atque orphanatro-
[phis,

Cujus et ipsa polum taciturna silentia pulsant ?

379. Cod. Vat., *rectore superno.*

380. Edit. Ven., *locuples et acervis.*

385. Ed. Ven., *Uno dando loco; corrupte.*

389. Cod. Vat., *potuit quia pergere.*

391. Edit. Ven., *exemploque movens.*

392. *Fabula.* Hic *fabulam* pro *parabola* acceptam
intelligo. Ven. Edit., *jam quæ Martini sapientia auze-
rit ore.*

399. Ven. Edit., *possessor in armis.*

404. Ed. Ven., *Nullius astructor*

412. Fd. Ven., *Natura necesset.*

Mens fundata Deo, sine fuce proxima cœlo
Otia nulla terens, et nulla negotia carnis :

410 Quidquid agendum esset, totum velociter im-
[plens,

Sed mora Christus erat, famulans sibi nocte
[dieque,

Nam cibus et somnus, nisi quod natura ne-
[cessat,

Tardus edax, velox vigilans, sopor, esca sub
[ictu,

Nec faceret, nisi quod sine his caro vivere
[noscit ;

415 Tempus utrumque dicans causis repetendo
[duabus,

Lectio nunc resonans, sibi nunc oratio currens,
Cujus erat requies tantum mutare labores,

Si foris isset, erat homo jugiter intinus orans,
Cœlo non carnis, sed tendens lumina cordis.

420 Nec dolus inclusus latuit, nec ab ore refluxit,
Vir sine mundanis, Domini possessio munda,

Nullum judicio damnans, mala nulla repensans;
Hæc sua forte fuit, si facta injuria fratri est,

A minimis læso non unquam erat ultio dulcis ;

425 Deque gradu proprio neque reppulit officialem.
Charus et adversis, pius æquis, blandus iniquis,

Ira, tumor, risus, mœror stetit exsul ab illo,
Non in fronte tenens nubem, nec in ore ca-
[chinnum.

Idem semper erat facie, cute, corde, colore.

430 Nec variabat opus, vir adhuc in corpore con-
[stans,

Immortale aliquid mortali ab imagine promens,
Ora Deus, sensum pietas, pax corda tenebat,

Pro se parva gerens, aliena misertus agebat,
Naturæ ut seriem postponens angelus esset,

435 Al'a supergrediens, mente ultra nubila tendens,
Liber ab humanis intrabat sidera curis,

Inclita signa gerens, et multa futura prophe-
[tans,

Stabat adhuc terris, cœlestibus intinus hæres,
Noscens clausa D-i, quasi conciliator amici,

440 Cum sua participat caro se certa clienti,
Vir cui Christus amor, Christus honor, omnia
[Christus,

Flos, odor, esca, sapor, fons, lux gloria et Chri-
[stus.

Hujus in affectu insertus, solidatus, adultus :
Ac velut arbor agri, secus est uli cursus aqua-
[rum,

445 Floricomis foliis, et fluctu perpete gaudens,

415. Cod. Vat., *sopora esca, forte sapor, cor-
rupte.*

419. Cod. Vat., In Cod. Vat., *cælo nunc carnis,
nunc tendens; quod placet.*

425. Cod. Vat., *Hæc sua namque fuit.*

424. *Non unquam.* Ms., *nonnunquam.* Non un-
quam ego reposui. Narrat quippe Sev. Sulp. quod a
minimis etiam clericis, cum ipse esset sacerdos inju-
ria læsus, nunquam de ulciscendo cogitabat.

436. *Cris.* Ms., *ciris.*

445. *Fluctu.* Ms. *fructu.*

- Ornata æternæ fert poena perennia vitæ
 Inter apostolicas acies, sacrosque prophetas,
 Martyriique choros, atque agmina fulgida cœli,
 Rege sub invicto, qua exercitus ille coruscat,
 450 Per turmas, proceres, legiones atque cohortes,
 Milite, seu comite, et gradibus duce, consule
 crescens,
 Lacteus iste toga, rutilus micat ille coroma,
 Hunc prætexta nitens, illum diadema facetat.
 Hos chlamys, ast illos armilla topaza decorat :
 455 Balteus huic radiat, huic infula crine coruscat.
 Alter palmatæ, trabæ nitet altér honore,
 Pingit et ornatum gemma, aurum, purpura,
 [byssus,
 Nec videt hoc oculus quod habet super astra se-
 [natus. B
 Ilis frueris, Martine, bonis, sub principe cœli,
 460 Cœtibus angelicis sociabilis, et patriarchis
 Compar apostolicis, meritis æquande prophetis,
 Adlite martyribus, queis rubricat unda cruoris :
 Fulgide confessor, candentia lilia vincens,
 Lumine purpureo redimite, decore, corusce,
 465 Liberius gradiens per celsa palatia regis.
 Vir transcripte, potens, æterna insæcula civis,
 Signifer arma crucis fers nobilitate triumphi,
 Dulcis, adorande, et mihi pectore, voce colende,
 Cujus prosaicus cecinit prius acta Severus,
455. Cod. Vat., *Balteus hinc radiat hinc.*
 462. lb., *Martyribus rubricat quibus unda*
 467. *Triumpho. Ms., triumphis.*
- A 470 Versibus intonuit Paulinus deinde beatus,
 Æquiparare valens illustris uterque relator,
 Materia victi sed et ipsi carmine cedunt.
 Luminibus tantis ego nobilis inseror audax,
 De minimis minimus, de magnis maxima ten-
 [tans,
 475 Qui pede subitubo, balbutio faucis anhelò,
 Et rudis eloquio carpo quod condere certor.
 Da veniam quia te cecinit rea lingua relatu.
 Fer pietatis opem misero, miserando miseror,
 Rector ut Aluthronus cum venerit arbiter orbis,
 480 Tum memor obtineas delicti obliviam nostri,
 Inter me ac Dominum mediator adesto benigne,
 Quem sua culpa ligat, tua ut interventio solvat,
 Spes Fortunati sit fida salutis egeni,
 Suppliciter humilem tibi se stravisse, patrone,
 485 Qui lepræ maculas medicata per oscula purgas,
 Mortis et extremæ revocas in origine finem ;
 Carnis adhuc fragilis quondam sub imagine con-
 [stans,
 Nunc opus ut mites pietas tua commodelet aures,
 Nam prece posse vales apud illum, cujus hu-
 [leris,
 490 Quod peto tu poteris, quia totum præstat
 [amicis,
 Sic tibi quæque petis tribuat præsentia regis.
475. Edit. Ven., *balbutio fauce, et anhelò.*
 476. *Ibid., quod condere certo.*

LIBER TERTIUS.

- Hactenus in bibulis fixa stetit anchora terris, C
 Otia lenta trahens, et inertii dente quiescens,
 Leniter alludens, dum sibilat aura soporem,
 Et nos umbra tegit, viridante crepidine ripar,
 5 Ecce serena dies rutilata crepuscula profert,
 Et pelagus rate nauta petit, jam solvo ruden-
 [tes,
 Littus arundineum liquens, levo carbasa ventis,
 Ante per Adriacas spumas daret vela videtur,
 Turbine raptus aquæ per murmura rauca fra-
 [goris,
 10 Cum duce Sulpitio, bene cujus ab ore venusto,
 Martini sacros dulcis stylus edidit actus :
 Quos ego sub geminis, claudio pede, curro li-
 [bellis,
 Infimus egregii contexens gesta patroni.
4. Edit. Ven., *et noctem umbra tenet, viridante.*
 12. Fortunatus duobus superioribus libris ea com-
 plexus est quæ Sulpicius narraverat in lib. de Vita
 S. Martini : duobus vero sequentibus ea carmine ex-
 primit quæ idem Sulpicius in suis Dialogis de virtuti-
 bus ejusdem S. Martini edidit : uerat.
 15. Edit. Ven., *navis iter gradiens, ubi jam vada.*
 17. Illic Gallus non alius certe videtur esse quam
 is qui a Sulpicio discipulus S. Martini appellatur ;
- Rursus in Oceani videor mihi tendere fluctus :
 15 Majus iter gradiens, ubi se vada glauca relidunt,
 Et crescit terrore timor, rate, nube, profundo.
 Dum tamen alta peto, resonet mihi Gallus in
 [aure,
 Gesta beata viri, qua mitigat unda tumorem,
 Et sermone viam releuet sale fabula dulcis.
 20 Deferor, ecce, freto, fugiunt et littora visum.
 Remiget hic Gallus, Martinus vela gubernet,
 Flamma Christus agat, portum quibus unda re-
 [ducet,
 Nunc quoque gesta sacri, dum navigo nauta,
 [loquat. r.
 Mensibus hibernis, dum Bosphorus alligat
 [audas,
 D 25 Et liquidos campos vetat imber arare carinis,
- quique ipsius S. Martini virtutes narrans ac depre-
 dicans inducitur suis in Dialogis ab eodem Sulpicio.
 Nescio igitur quid in mentem venerit cl. viro Jose-
 pho Lirvio, qui in Vita Fortunati Gallum de quo
 hic mentio fit esse affirmat Paulinum Petricorien-
 sem, quem Fortunatus vocavit *Gallum*, ut alius a
 Paulino Nolano esse intelligeretur.
 18. Edit. Ven., *qua contigit unda tumorem.*

Oceanusque negat commercia ferro Britannis :
 Cum sata sub rigido sua germina frigore celant,
 Ac penetrante gelu riget unda, et herba liquescit,
 Astitit ante fores orans vestem ager egenus,
 30 Lingua ligata gelu, ne solveret ore loquelas.
 Ut tegetetur inops sacer imperat ergo ministro,
 Ipse remota petens, populi caret arte tumultu.
 Comperit ut sanctus nihil accepisse trementem,
 Exiit tunicam, argentemque obtexit amictu ;
 35 Quam sine teste dedit latitans, et abire coegit.
 Ecce minister adest, rogans procedere san-
 ctum ;
 Sed sacer ante monet vestiri tegmine nudum.
 Hoc memorante pio, stupidus habet archidiaconum.
 Quid faceret, nudum dum non ibi cerneret ullum ?
 40 Noscere nec poterat, residente antistite, nudum,
 Qui tunicæ interius non aspiciat amictum,
 Amphibali exterius dum membra obiecta laterent,
 Angit in ancipiti quod hoc ænigma beati ;
 Quæstio tanta ligat, neque problema solvit egeni.
 45 Tunc ait ipse sacer, mihi tegmen defer abollæ,
 Nec pauper desit, qui vestibus indiget illis,
 Succensus graviter, tegmen fert vile minister,
 Ante pedes jaectans, ait : En sine paupere vestem.
 Induit sanctus hirsuta stola bigerrica palla,
 50 Vix cui digna foret stola lactea, et aurea fulva,
 Processit tum summus honor, sed pauper amictu,
 Despectus tunica, cælesti in sede senator.
 Interea populis cerimonia sancta retractans,

Cum holocausta sacræ manibus benediceret aræ,
 55 Protinus a capite emicuit globus ignis amici,
 Lambens colla comasque, et flamma benigna
 [volabat,
 Tactu molliis, honore potens, splendore coru-
 [scans,
 Crinem ornans, meritum prodens, pro tegmine
 [fulgens,
 Præbuit obsequium, minus impendente ministro ;
 60 Gesta occulta index in lucein lumine mitiens,
 O dives pauper, tunica contente nec una,
 Qui nec habes aliam, neque vis retinere vel
 [ipsam,
 Dum superesse putas ve-titum simplicis usus,
 Cui gravis est vel pasta levis, dum clamat egenus :
 65 Tegmine pro nudi cupiens procedere nudus ;
 Nec partiris opem, sed totum cedis egeni :
 Hæc tua sola putans, petitus si nulla ne-
 [gasses,
 Ut magis esses inops, inopi dum cuncta dedisses,
 Nec puduit, verecunde pater, sine veste sedentem.
 70 Sed nihil erubuit pietas impensa fidelis,
 Nec minimam retinens, fletet quo major honore.
 Est mihi velle loqui speciosa negotia nudi,
 Sed rapiunt avidum reliquarum insignia rerum.
 Dum recubaret homo fluitans Evantius æger,
 75 Fessus et extremus cum jam super halitus iret,
 Pontificem precibus celer evocat, ut properaret,
 Et via cœpta sacri fieret sibi vita reduci.

C

29. Vestem. Ms., veste.
 33. Scilicet mendicis ille, quem archidiacono in-
 duendum jusserat Martinus, in secretarium, sive
 κρυπταριον, ubi, secretus a populo, Martinus con-
 sederat, donec ad rem sacram faciendam evocaretur,
 penetraverat, se nihil ab archidiacono accepisse
 conquerens.
 34. Cod. Vat., obtexit amicum.
 36. Id est, ut habet Sulpicius : Archidiaconus in-
 gressus admonet, pro consuetudine, expectare in ec-
 clesia populum, illum ad agenda solemnia debere pro-
 cedere. Dial. II, cap. 1.
 38. Cod. Vat., hæc memorante.
 Ibid., Archidiacon. Cod. Vat., arse diacon.
 39. Martinus scilicet nudum obtegendum præci-
 pibat, atque ita se vestiendum esse significabat,
 quippe qui tunica sibi detracta, qua egenum induer-
 et, illa nudus fuisset relictus. Archidiaconus vero,
 cum Martini nuditas nulla appareret, quippe qui se-
 debat, equid loqueretur non assequeretur.
 41. Non aspiciat. Cod. Vat., non inspiciat.
 42. Amphibali. Ms., Amphibole. Amphibalum
 (quod vocabulum usurpat etiam Sulpicius, dialog.
 II, cap. 1) erat vestis ex utraque parte villosa : quo
 vocabulo vel Gregor. Turon. utitur lib. de Glor.
 Confess., c. 59, narrans de S. Trajano : Si novum,
 ut assolet, amphibolum induisset cum quo processurus
 diæcesin circumiret, fimbriae hujus vestimenti a diver-
 sis diripiebantur. Quem ad locum subdit cl. Rui-
 nart : Amphibalus, seu birrus, vestis erit villosa quæ
 assutum habebat capitulum.
 43. Edit. Ven., angit et ancipitem.
 44. Cod. Vat., solvit egeni.
 45. Edit. Ven., tegmen defer, amica. Porro obolla
 gemma erat tunica senatoriæ, quasi a bulla dictæ,
 quod undique bullis esset conspersa. Prudentius,
 lib. I adversus Symmachum, scribit :

Quin et Olybriaci, generisq., et nominis hæres,
 Adjectus fastis, palmata insignis abolla, etc.
 Alii malunt eam fuisse duplicem vestem. Erat etiam
 obolla vestis militaris et qua utebantur philosophi.
 46. Cod. Vat., nec pauper desit.
 47. Succensus. Ms., succensus.
 Ibid. Tegmen. Cod. Vat., Tegmen fert.
 Ibid. Tegmen fert vile minister. Narrat Sulpicius
 quod archidiaconus, succensus Martino, ad vicinas
 tabernas accurrit, indeque bigerrigam vestem, bre-
 vemque, atque hispidam, quinque comparatam argen-
 teis, rapit, ac deferat ad Martinum. Porro bigerrica,
 seu bigera, ut est in Gloss. Isidori, erat vestis græsa,
 vel villata ; sic appellata (ut subdit Dufres.) a Biger-
 ris, seu Bigerronibus Galliarum ad Pyrenæos celeberrimis
 populis, quorum Cæsar ac Iulius meminerunt :
 quibus etiamnum in more est : Capas, breves, villosas,
 et hispidas, ex crassiore lana confectas, adversus
 aeris intemperiem deferre, ut ait idem Dufresne. Si-
 milia fere et Brown., qui et Paulinum citat in epist.
 4 ad Ausonium, sic scribentem :

Dignaque pellitis habitas deserta Bigerris.
 Paulinus vero Petric., lib. III, de Vita S. Martini sic
 exprimit hunc locum :
 Tum vestem octava solidi vix parte coemptam,
 Nodosis textam setoso vellere filis,
 Ante pedes saneti stomachatus projicit ille.
 51. Edit. Ven., processit sic summus.
 56. Edit. Ven., Lambens colla, comas, et... Narrat
 Sulpicius quod cum inde Martinus processisset ad aram,
 inter faciendam rem sacram, globus ignis visus sit de
 capite illius micare, ita ut in sublime contendens, lon-
 gius collam, crinesque flamma produceret.
 67. Edit. Ven., Putans, ut pauca petita negares.
 74. Cod. Vat., recubaret humo.
 Ibid. Evantius. Hic Evantius avunculus suus a Sul-
 picio fuisse dicitur dial. II c. 3.

Nec enuctatur iter Martinus adire viator.
 Vix medio spatio emensus gradiente senecta,
 80 Ante salutis opem misit quam visus adesset,
 Atque medela ægro data nuntiat ire beatum.
 Significans etiam curser medicina sequentem :
 Dum pede tardat heros, præcessit cura volatu,
 Adventusque pii fert aura salubris odorem ;
 85 Ut cito succurrant, unguenta per aera tranant.
 Sol veluti radiis dat longius ore calores ;
 Sic Martinus opem, et quo non est, exhibet arte.
 Admiranda nimis res est, ubi peste fugata.
 Antea quam medicus pulsum tenet, exiit æger.
 90 Obvius occurrens sancto, obsequiumque re-
 [pendit :
 Duxit et ipse domum, qui se sibi luce reduxit,
 Nunc atacer salu, recubans paulo ante grabato, B
 Interea miris Evantius acibus expers,
 Supplicat incolumis, Domini ut mora crastina
 [tardet,
 95 Hospitis et tanti tenet una diecula vultum,
 Sed mora tum fuit hæc occasio danda salutis.
 Illico percuitur puer atro dente chelydri,
 Membraque percussus distenderat ira veneni.
 Cum spatium vitæ mors importuna negaret,
 100 Flebile et in toto regnaret corpore virus,
 Exposuit puerum ante pedes Evantius almi,
 Omnia confusus Martinum posse mereri.
 Sanctus enim tactu mox singula membra per-
 [errat,
 Atque manu medica morientia viscera palpat ;
 105 Inde super vulnus, qua bestia fixerat ictum,
 Ut posuit digitum, fuit undique vena veneni,
 Et respiciat iter, dederat qua vipera virus.
 Hinc sacer inspiciens collecta tabe tumorem,
 Pollice subducto, quam fuderat ulcere serpens,
 110 Cuncta veneni vis per hiatus vulneris exit,
 Sanguine concreto stillans velut ubere capræ.
 Turgida plaga necem vomuit de vulnere filans ;
 Concretam sanie vena saliente relaxans :
 Effert virus iners, refluyente canale liquorem,
 115 Et data lethiferum revocat retro fistula rivum,
 Expugnante fide, morsus vim perdidit anguis ;
 Et quia non perimunt, perierunt arma veneni.
 Stat puer incolumis, remanet neque pallor in ore ;
 Miratur famulum dominus, stupet et domus omnis

78. Cod. Vat., *nec cunctatus iter.*80. Edit. Ven., *opem misit, dum vita maneret.*85. Edit. Ven., *Per aera fumant.*94. Cod. Vat., *incolumis domui.*96. Edit. Ven., *sed mora tunc fuit.*98. *percussus.* Ms., *percussor.*

121. Sulpicius dial. lib. II, c. 5, clarius hoc eventum enarrat. Scilicet cum Martinus dioceses invisaret, forte obviam habuit rhedam fiscalem, qua milites vehebantur. Jumenta exterrita hispidis, ut creditum est, Martini pallio, nigro, pendulo, declinarunt toto impetu in contrariam partem, ac funibus implicatis, hæserunt, ita ut militibus moram :c tarditatem afferrent. Hinc illi e rheda desilientes, Martinum, ut illius perturbationis ac moræ causam, male accipere et cædere cœperunt.

127. Cod. Vat., *pecudi datur.*

A 120 Currere servitio quem crederet ire sepulcro.
 Hinc plus antistes, loca singula more requi-
 [rens.
 Hispidus occurrit rhedæ fiscalis amictu :
 Quo jumenta, sacri dum pallia pendula cer-
 [nuunt,
 Fervida subductum rapere per invia currum.
 125 Dimissis auriga rotis, et m les habenis,
 Martinum flagris et sustibus urget iniquis,
 Sed de cæde viri pecudis datur ultio tristis ;
 Ipse tamen patiens, jaculorum grandine pres-
 [sur,
 Atque flagellantum dum debacchatur erinyæ,
 150 Vulnere nulla refert manibus, nec ab ore susur-
 [ros.
 Hinc gravius cruciat cædens ignobilis ira :
 Illic quia dum tolerat, se irrideri putat alter ;
 Et magis iste furit dum sustinet ille libenter.
 Interea ad rhedam redeunt grassante querela.
 135 Dum satiat vindicta famem limphatilis iræ,
 Mulas ire movent, qua publicus advocat agger,
 Voce premunt et fuste dolant, lacerantque fla-
 [gello :
 Sed neque compulsæ rapiunt juga, lora quadri-
 [gæ :
 Fixa manent, nec fessa movent velut ærea si-
 [gna.
 140 Ceu liquefacta novo se glutine terra ligasset,
 A pitre ut credas animalia pulvere nexa.
 Agnovere viri se numinis arte teneri :
 Accurrunt celeres, inquirunt nomen euntis ;
 Martinum inveniant a se crudeliter actum ;
 145 Confuse stentes, rubicant pudore reclinii,
 Ante pedes sancti sternerunt, et ore precantur,
 Ut veniam errori tribuant, sinat ire ligatos.
 Quos tamen antesacer prædixerat esse retentos.
 Rem probat, ulcus amat, veniam dat, abire pe-
 [rorat ;
 150 Quos virtus vinxit, pietas mollita resolvit,
 Ore pependit iter, verba arctant, verba re-
 [laxant,
 Et juga, frena, rotas, mulas auriga recepit.
 Carnotus hinc etiam dum prætereunda ve-
 [niret,
 Ethnica per campos passim obviam turba fluebat,

131. Cod. Vat., *Cædentem ignobilis.*132. Cod. Vat., *Computat alter ; invito metro.*

136. *Publicus... agger.* Sulpicius quoque per aggerem publicum iter illud narrat fuisse. Giselinus, in notis ad Sev. Sulpic., suspicatur indicari aggerem illum qui *pons longus* apud Tacitum nominatur.

158. *Quadrigæ.* Ms., *quadripæ.*145. Cod. Vat., *confusi stentes.*

148. Martinus scilicet prætervectus suis narraverat milites, a quibus fuerat cæsus, præpeditos teneri, nec progredi posse.

153. *Carnotus.* Cod. Vat., *Carnatis.* Edit. Ven., *Carnotis hic etiam, dum prætereundo veniret.* Sulpicius quod hic narratur a Fortunato contigisse dicit cum Martinus oppidum Carnotum peteret, ac confertissimo in vico substitisset.

155 Excita amore sacri, licet hoc non crederet ipsi, A
Ad speculari novam concurrans undæ visum;
Cum nec dum his Christi radiaret honore cha-
[racter,
Nec sacra verbigenæ flueret super unda To-
[nantis.

At Martinus ovans, Domino reserante profunda,
160 Sensit adesse locum quo fertile surgeret arvuin.
Incipit alloquis fera pectora cultor arare,
Ore sacer mudo, dumosa novalia purgans,
Proscindens iterans, bis terque quaterque resul-
[cans,

Paulatim ad fructus stupidos animaverat agros.
165 Hinc rudibus populis Christi nova semina jactat,
Sensibus humanis lactantia germina surgunt,
Leniter et rigidis coalescunt gramina sulcis.
Quid faceret sanctus, turbis coemitibus amplis.
Nesse in tam multa veniens operarius unus?

170 Excolit, includit, serit, inserit, alligat, ambit.
Interea mulier defuncto pendula nato
Brachia distendens offert ante ora cadaver,
Funeris increpitans misero fera cantica plan-
[ctum,
Dum dolor ad lacrymas trahit, hæc vix explicat
[ore:

175 Fortis amico Dei, toto venerabilis orbe,
Quem semper lamenta movent, pietate propin-
[qua:
Ardens quid cupiam, corpus tibi nuntiet algens.
Ecce obiit miseræ mihi filius, ubere raptus,
In quo mater eram; nec spes, neque restitit hæc
[res;

180 Occubuit genitus, cecidit domus, et mihi fru-
[ctus.

Nulla remanserunt uteri solatia duri,
Nec superest quod dulce vocem, quo fessa reclin-
[nem,

Ubere quod recreem, totus perit ordo parentis,
Qui restas, precor, offer opem medicamine verbi,
185 Redde genus, nec sit matris mihi nomen inane,
Ni soboles redeat, secum mea funera ducat.
Adjuvat hanc populus clamans: Sacer, annue
[votis,

In cunctis vox una tonat: Miserere precanti.
Tunc pius antistes, genibus profusus in arvis,
190 Sternitur ante oculos Domini, pro plebe sata-
[gens,

Ut mereretur ovem, per quam grex plurimus es-
[set.

156. Edit. Ven., *undique visu*.

155. Edit. Ven., *sæpius, atque iterans*.

166. Edit. Ven., *semina surgunt*.

175. Edit. Ven. et Cod. Vat., *cantica planctu*; quod sequendum.

180. Edit. Ven., *pro plebe precatus*.

194. Edit. Ven. et Cod. Vat., *ordine disposto*.

211. *Sacrum ad comitatum*. Ib. in Ven. ed., *Fore ad se sacrum comitatum*. Comitatum pro ipsa imperatoris curia usurpari solitum testis est Ammianus, lib. xxviii, ubi dicit *ad principis comitatum Maximinus accitus*, etc., et Sulpic., lib. II Dial., c. 6, de hoc ipso facto Martini disserens, *eodem fere tempore*,

Annuit Omnipotens; famulo dans culmen ho-
[norum.

Mox bonus ore preces orator misit in aures:
Ordine deposito, postquam se oratio complet,

195 Erigitur senior, simul infans vivificatur,
Porrigiturque suæ populo sub teste mamillæ.
Fit fragor, et populi nova pectore vota volu-
[tant,

Mirantes hominem læte mutasse vigorem;
Et qui in morte manet, morti sua jura tulisse.

200 Inde catervatim Christum, Dominumque, Deum-
[que,

Confessi, exorant fieri se lege beatos.
Fit subito in campos populus catechumenus om-
[nis.

B Non templa expectat, nec claustra dicata sa-
[celli,

Ecclesiæque typum campus generosior explet,
205 Quodque solet tectis, pratis adhibetur apertis.

Unica mors pueri sic vite parturit agmen,
Dumque unus terræ rediit, plebs astra recepit;
Sub duce Mart. no felix exercitus hic est.

Dum regeret princeps data jura Valentinianus,
210 Romuleis opibus mundo famulante, superbus,
Tam pia causa sacrum ad comitatum compulsit
[ire,

Quem quia præsensit se posci talia Cæsar,
Quæ nollet præstare viro, jubet arce repelli,
Et vetat a foribus, penetrare palatia justum.

215 Instat ad hæc uxor, cui tunc erat Arrius auctor.
Sed sacer ut vidit tali se fraude repelli,
Ilic aula exclusus, redit arma domestica su-
[mens,

Contegitur setis, respergitur atque favillis,
Ordinæ miles agens, removet potumque cibam-
[que,

220 Nocte dieque vacans orandi jugiter usu.
Septimus ergo dies aderat, quo s. uctus amore,

Fortia castra movens, his desudabat in armis.
Angelus assistens jubet ire palatia justum,
Fretus in auxilio Martinus pergit ad arcem,

225 Limine nullus obest, ad principis ora perintrat,
Qui sanctum inspiciens quod adesset, frenduit
[ore,

Atque astante pio, solio neque surgit ab alto.
Regalem sellam mox ignibus ardor oberrat,
Et vaga flamma natat, qua molle sedile cornu-
[cat,

230 Undique fusa, furens, sed culpæ Cæsaribus ultrix,
inquit, quo episcopus datus est, fuit et necessitas adire
comitatum. Comites videlicet appellabantur intimi
augusti consiliiarii. Sed legisis Dufres. ad hanc vocem
in Gloss.

215. *Uxor*. Ariana hæc, uxor Valentiniani senioris, Justina fuit, Arianae factionis patrona et faulrix, de qua, uti scribit Socrates, lib. v, c. 41, et Sozom. l. vii, c. 15, erat τῆ Ἀρειανῶν προνοῦσα. De eadem plura Eccl. scriptores.

218. Scilicet, ut de ipso scribit Sulpicius: *Cilicio obvolvitur, cinere conspergitur, cibo potuque abstinet, orationes diebus noctibusque perpetuat*.

225. Cod. Vat. Quo angelus assistens

- Cervicis duræ solvens ardore rigorem.
Inde flagella coquunt, hinc regem incendia cæ-
[dunt.
Vapurat et rapidis flammis augusta potestas;
Hinc celer exsiliit rapiens se Cæsar, et ardens,
235 Martini genua amplectens pedibusque volutans.
Sicque superbum hominem se agnoscere pœna
[coegit,
Vilia regna probans, et celsa cacumina curvans,
Imperiale caput sancti ad vestigia subdens.
Nec spectare preces patitur reverentia justi;
240 Præstitit ante tumens quam supplex danda ro-
[gasset;
Regia rite parans convivâ sæpe beato;
Obtulit inde favens abeunti munera princeps:
Paupertate potens sed reppulit omnia sanctus,
Donaque despiciens, meruit plus principe ab
[ipso,
245 Tantum majus habens quantum minus ambit
[avarus.
Omnia sunt soli qui nulla requirit habendi.
Hinc quoque Romuleam regeret cum Maximus
[arcem,
Vir capiens apicem per publica gesta triumphis:
Sæpius hic sanctum per celsa palatia duxit;
250 Hoc toto sermone loquens de luce futura:
Quis sit honor justis, laus, gloria, palma, coro-
[na;
Nec regina pedes cessat lacrymosa rigare,
Sternens membra solo, suspendens gaudia voto:
Inde precatur ovans, convivâ ut ipsa pararet;
255 Obtinet hoc bonitas quod non valet alta potes-
[tas:
Ipsa manu sellam posuit, mensamque paravit,
Dans manibus lymphas, rursus regina minis-
[trat
Læta, modesta suis palmis quas coxerat escas:
Quo residente sacro, stetit illa immobile planta:
260 Fercula subducens, et pocula porrigit ipsa,
Una ministra viro sufficit ad omnia soli.
Cœnula finitur, sed adhuc regina satagit,
Fragmina, reliquias, crustas, et frusta recondens;
- A Omnia præponens hæc imperialibus escis.
265 Hoc Martinus agit, quo clausos carcere laxet,
Exsilio ductos, laribusque reducat avitis,
Sed tibi, sancte pater minus est, Augusta quod
[explet,
Hoc magis obsequio crevit regina peracto.
Est locus in Turonum sine et confine Bitur-
[gum,
270 Incola quem vicum vocitavit Claudiomagum,
Mansio forte fuit Martino prætereunti,
Ecclesiæ Domini qua secretaria pollent;
Virgineisque choris sancto abscedente, requi-
[runt,
Quo stetit, aut sedit, jacuit genua atque reflexit;
B 275 Lambunt cuncta simul, vel ad oscula singula
[ducunt.
Divisere sui veneranda stramina lecti,
Atque leves poleas virtutis pondere pensant,
Quam tetigit stipulam sanctus, non ibat inanis.
Denique post fragilis confregit fortia culmus.
280 Nam graviter quemdam rabies invaserat hostis,
Et truculentus agens erroris spiritus iret,
Dum rapiendo rotat vesano cardine prædam,
Hunc suspensa viri collo festuca fugavit,
Immanemque hostem palearis arista removit.
285 Tibia, fruge ferax, larvam jaculata, sagittat,
Et stipula exilis, quasi dura phalarica fixit.
Nec sic ullius ferri expavisset acumen,
Spicula nec tantum timuisset, missa per arcum,
Lubrica pennigero venientia tela volatu,
290 Parthica seu timidum si transfodisset arundo,
Plaga ut vicino gravius lacerasset ab ictu,
Stramina sic metuit trepidans adamantinus hostis,
Ac velut ex stipulis coqueret se flamma camini.
Vir stetit incolomis, fugiente volucriter umbra:
295 Deserit et prædam lupus ingens, et leo frendens.
Inde revertenti Trevirorum ex urbe beato,
Obvia forte datur medio fera buccula campo;
Quam dæmon dorso incumbens agitabat anelo,
Peudulus aërio quatiens auriga flagello,
300 Pestifer arte nova, cursu bove nempe verendo,
Cornigeri pecudis propulsor mulio tristis

245. Edit. Ven., *tanta, majus*.
249. Cod. Vatic., *palatia ducit*. Maximi pietas laudatur a Sulpic., Dial. II, c. 3, excipiens quibus se admiscuit civilita dissidia.
251. Cod. Vat., *Quid sit honor justis*.
259. Edit. Ven., *stetit illa immobilis, atque*.
262. Edit. Ven., *regina satagit*.
263. Maximi conjux nimirum ciborum reliquias que e Martini cœna superfueraut ita pretiosas recondit.
265. Martinus non sine causa se a regina convivio excipi passus est, vir cæteroquin et ob vitæ sanctitatem, et ob ætatem (nam tum septuagenarius a Sulpicio fuisse scribitur) ab omni criminis suspitione alienus; quo nimirum illa indulgentia miseris, quorum salutis deprecandæ causa ad imperatorem accesserat, facilius veniam impetraret.
270. *Claudiomagum*. Hunc vicum *Claudiomachum* appellat Sulpicius cap. 8.
272. Item, dial. II, cap. 4, aperte declarat duo secretaria in ecclesiis exstrui consuevisse: quæ huic

Inde ab apside solebant poni. Horum usum nobis ostendit Paulinus epist. 32, in qua scribens ad Severum versiculos mittit, in basilica sancti Felicis, a se constructa, diversis in locis inscriptos: *in secretariis vero (subdit) duobus, quæ supra dixi circa apsidem esse, hi versus indicant officia singulorum*:

A *dextra apsidis*:

Hic locus est veneranda penus, qua conditur, et qua Promitur alma sacri pompa ministerii.

A *sinistra ejusdem*:

Si quem sancta tenet meditanda in lege voluntas,
Hic poterit residens sacris intendere libris.

275. Edit. Ven., *Virgineique chori*. Narrat Sulpicius, cap. 8, quod ibi erat: *ecclesia celebris religione sanctorum, nec minus gloriosa sacrarum virginum multitudo*.

280. Cod. Vat., *quemdam ut rabies*.

281. *Iret*. Forte *ibat*.

295. Edit. Ven., *lupus egens; mendocæ*.

- Exagitur iners, residens per terga bubulcus. A
 Hic ubi millimodas animalis adegerat iras,
 Ibat ubique ferus, furibunda juvenca ministro,
 305 Sub tortore gravi per curva, per invia cursans,
 Accessit propius sancto furiatile cornu,
 Elataque manu pecudem consistere mandat:
 Quæ stetit affixo, minus improba, buccula gressu;
 Quem sacer instantem mox vidit, comminus, in-
 quit,
- 310 Perge ferox, fuge sæve, redi male, cede cruenta,
 Innocuam pecudem desiste agitare nocive.
 Tunc animalis enim linquit fera bellua tergum;
 Et recipit proprium mitissima buccula sensum.
 Sternitur ante pedes sancti, veneranter adorans,
 315 Flexit et ipsa genu quæ non habet intellectum,
 Contra naturam discernens gesta beati.
 Obsequiumque dedit meriti quæ nescit honorem,
 Inde magis humilis, quia libera colla gerebat.
 Ante ligata tumens, a peste soluta reclinis;
 320 Quæ stetit ore fremens, cecidit post vincula sup-
 [plex,
 Et sine voce favet, armo jactata priore.
 Tum sacer antistes pecudem præcepit abire;
 Moxque gregem repetit, pastoris voce revincta.
 Id gestum est illo sub tempore, quando beati
 325 Per medias flammæ nec simbria senserat ignis.
 De minimis etiam referantur maxima rerum.
 Tempore nam quodam, dum vicos ambulat al-
 [mus;
 Obvia, venandi studio, volat agmen equorum,
 Nare sagace canum, fit præda, reperta frutetis:
 330 Transiliunt campos equites et voce sequuntur:
 Intendant leporem fugitivum agitare molossi,
 Saltibus excussi, latratu et dente minaci,
 Diffusi excurrunt, celeros in amore rapinæ,
 Alter in alterius miscet vestigia saltus;
 335 Iste sequax tacitus, petit hic clamoribus auras,
 Illic frutice in vacuo delusus odore rotatur,
 Motibus arboreis saltu suspenditur alter,
 Captu ex unius cunctorum frendet hiatus,
 Sæpe super leporem morsu deceptus inani,
 340 Unguibus injectis dum præda volubilis exit.
 Ac se turba premit, sic lubrica bestiola fugit.
 Non erat interea quo calle lepusculus iret;

302. Edit. Ven., *Exagitur iners*; quod tenendum.

304. Edit. Ven. et Cod. Vat., *ibat ubique fero*.

310. Edit. Ven., *cæde cruenta*; item Cod. Vat.

317. Edit. Ven., *Dedit meriti, quæ*.

319. Edit. Ven., *Soluta reclinis*.

325. Hoc incendium, quo non arsit Martinus, fusi-
 us describit Sulpicius in epistola ad Eusebium
 presbyterum, quod paucis complector. Cum Marti-
 nus ad diocæsim quamdam invisendam, hiberno
 tempore perrexisset, et clerici eidem lectum in
 secretario ecclesiæ stravissent, multo stramine agges-
 to; nec non ignem in pavimento ad nocturnum
 frigus temperandum posuissent, Martinus, cum se
 mollius quam solebat curbare sensisset, subjectum
 stramen ejicere cepit ac dispergere; quod cum in
 proximum ignem decidisset, inde flamma succensa
 est, qua procul dubio Martinus deflagrasset, nisi ad
 preces confugisset. Qui cum primo ad ostium accu-

risset, ut ex illo incendio se eriperet, diu cum pe-
 sulo luctatus, tandiu ignis sensit ardorem, vel cum
 vestis suæ detrimento, donec, in se reversus, Deo
 supplicare cepit. Tunc vero mediis consedit in flam-
 mis, quin vel leviter ab iis læderetur.

Ibid. *Ignis. Ms., ignem.*

327. Cod. Vat., *vicos circuit almus.*

341. *Bestiola. Ms., bestiola.* Cod. Vat., *bistola*,
 edit. Ven., *biscola.*

350. Quod lepus ad Martinum confugerit, atque
 ad ejus se pedes abjecerit, altum apud Sulpicium
 silentium. Quocirca Fortunatus, poetarum more,
 rem amplificasse censendus est.

351. Cod. Vat., *pro luce precatur.*

371. Edit. Ven., *obtulit infans.*

377. Cod. Vat., *veteris potius carnalis.*

380. Edit. Ven., *pars gram ne florens*

384. Edit. Ven., *conjugii retinet detonsa figuram.*

385 Est par virginibus violis quæ vernat imago,
Herbis luxurians, feno apta, et flore decora.
D'igna Deo, gemis grata, et radiantior ostro.
Miles autem monachum professus, singula

[linquens,

Conjuge cum propria cuperet quia degere vitam,

390 Mutavit, meliore via, transcurrere metam,
Jure sacerdotis monitor, hoc ordine discens
Belligeratori valeat ne femina jungi?

Sola aciem melius componit mascula virtus,
Debilior teneat murorum claustra caterva,

395 Et sexus fragilis sese intra septa recondat :

Hoc satis, ut mulier timeat, res ipsa timori.
Miles ad arma potens pergat galeatus in agmen,
Loricæ triplicis squamma radlante coruscus,
Thoraca ex humeris indutus, nixus in hasta :

400 Assuetus clypeo, transmittens vulnus ab arcu.

Hinc capulum vibrans, hinc torquens missile
[telum,

Ferratæ tunicæ rivos sub pondere sudans.

His dictis mulcens juvenem respiscere cogit,
Conjuge postposito, et repetit eremita coronam :

405 Jugiter interea quia falsa et sancta canebat,

Nec serio recipi, neque possunt scripta teneri.
Quænam vita sacri fuerit, quis singula currat?
Quanta fides animi, quam celsa et pura voluntas,
Ad quem non solum homines longo orbe veni-

[rent,

410 Verum etiam cælestis honor visebat amanter,
Angelicusque chorus properabat ad ora fre-

[quenter,

Colloquiis placidis ut fessum animaret amicum,
Et quasi complexum recreet per verba parentem :
Res probat ista sequens, quæ gesta priora re-

[narrat.

415 Concilium allectum fuerat synodale Nemausum,
Quo sacer antistes mediator adesse recusat.

Ergo ratem scandens celerem, parat ire per
[amnem,

Costibus in mediis habitans eremita remotus,

Ipsæ in puppe sedens : cunctos sua prora se-
[questrat,

420 Angelus ecce tamen Domini venit aliger alto,

Ipsa nempe die qua se conventus abegit,

386. Edit. Ven., *Feno apto.*

387. Edit. Ven., *Et radiantior auro.*

388. Edit. Ven., *Miles item.*

Ibid. *Singula.* Non dubito legendum esse, cum Cod. Vat., *cingula linquens.* Atque de illo narrat Sulpicius : *quod cingulum abjecerat, insigne militis.* Cum igitur hic miles monachum professus fuisset, ac vellet dimissam conjugem repetere, quam Martinus in puellarum monasterio esse jusserat, hac una Martini oratione ab eadem recipienda deterritus est, quod militibus, in acie positus, uxores non admittantur, sed hæc inter septa ac munimenta se continent : quocirca nec is in quadam monasticæ vitæ palæstra de uxore repetenda cogitare debebat.

391. Cod. Vat., *jus sacerdotii.*

Ibid. Edit. Ven., *hoc ordine dicens* : quod tenendum.

415. Nemausum, urbs Occitanicæ celeberrima.

418. Martinus scilicet navigans : *procul a cæteris*

A Quidquid pontifices celebrabant ordine narrans,
Pro vice Martini peragens synodalia præsens,
Atque sui cura longinqua per æera tranat :

425 Quem, pendente via, nec in æera penna fatigat,
Sed natat ala celer, donec nova nuntia portet.
Quæ mandat Dominus nihil absconsurus amico,
Utque prius retulit sacer, hæc post cuncta pro-

[havit :

Nec frangunt prædicta fidem, neque prodita
[fallunt.

430 Accidit hinc demum, foribus sedente Severo,
Compare cum Gallo, doctis et amore ministris ;
Murmure multivago completur cella beati :
Ostia clausa tenens, diei geminante sub hora,
Audivere loqui, sed quid? nescire fatentur : -

B 435 Senserunt strepitum, neque verba loquacia no-

[runt,

Pars fuit hæc meriti, vel sic sensisse superna.
Agnita si non sunt, satis est audita mereri.
Post sacer egrediens cellam, majore Severo
Sulpitio poscente diu, quæ gesta fuissent,

440 Vix motus precibus, tandem rem ex ordine

[pandit :

Indicat hic Agnem, Teclam Mariamque locutam,
Sæctarum exponens vultus habitumque beatos,
Quæ facies, oculi, gena, pes, manus, arca, figura,
Lumine tam puro vidit sæpe ora sororum.

445 Quis color atque decus, quæ forma et gratia

[quanta,

Et sermone pari placidam dixisse salutem.

Hic petit ad fratres, illæ petiere sorores :

Sed redit iste gradu, illæ nam rediere volatu.

Culmen apostolicum, celsas et honore columnas,

450 Sæpe Petrum meruit Paulumque videre licenter.

Dæmonicas etiam tolerans sæpissime pugnas,
Nomine quemque suo increpitans cogebat abire,
Maxime Mercurium infestum referbat adesse,
Brutum namque Jovem et hebetem memorabat

[haberi.

455 O sinceri oculi, nulla caligine pressi,

Mens radiata sopho, retinens sine nube sere-
[num?

Inspicis æriam carnali lumine Teclam :

Atque vides Agnem, redimita fronte corona,

D

in remota navis parte solus residebat, ut narrat Sul-
pic. cap. 45.

422. Cod. Vat., *celebrabant ordine.* Narrat Sulpicius quod cum Martini discipuli postea rem exquisissent diligenter, et eodem ipso die synodum celebratam, et cætera evenisse omnia sicut a Martino didicerant comperere.

428. Cod. Vat., *retulit ut prius.*

433. Edit. Ven., *ostia clausa die retinent geminante.*

Ibid. *Mercurium.* Dæmon videlicet Martino sub variis idolorum aspectibus sese ostendebat. Ut enim de eodem scribit Severus Sulpicius, cap. 20 *Vitæ S. Martini* : *Frequenter diabolus, dum mille nocendi artibus sanctum virum conabatur illudere, visibilis et se formis diversi simis ingerebat... Nam interdum in Jo. is persona, perumque Mercurii, sæpe etiam e Veneris ac Minervæ transfiguratum vultibus offerebat.*

- Cernis et egregiam pretiosa luce Mariam. A
 466 Vidisti templum Domini diademate fulsum,
 Vidisti thalamum sponsi, super omnia pulchri,
 Compositum gemmis, auroque, ostroque deco-
 [rum ;
 Qualis jaspis erat pedibus, laterique topazus.
 Qui digitis anuli, viridi fulgore venusti ?
 465 Quales armillæ, dextra ardescente hyacintho ?
 Quanta zona die lapidum radiabat honore ?
 Cycladis aut qualis cataclisis effora rasis ?
 Quæ palla ex humeris, mixto chrysopraso be-
 [ryllis ?
 Quodve monile decens collo rutilabat in illo ?
 470 Forsan erat niveis amethystina vitta capillis,
 Sculptilis impressis et inauribus alta sigillis ;
 Luminis ac varios spargens diadema viroses. B
 Quæ frons, ora, oculi, facies, gena, pes, manus,
 [nima,
 Inde repercussis florebant gramina gemmis ?
 475 Sic bone pastor, ovi quæ fabula vestra cucurrit ?
 Quid rogo, quando Petrum ac Paulum tam sæpe
 [videbas,
 Prima ministerii radiantia vasa superni,
 Aurea, pulchra nimis, gemmata, venusta, co-
 [rusca
 I la putas quanto radiabant ora sereno ?
 480 Dogmata quæ Christi totum sparsere per orbem,
 Quæ dixere prius : Tu es Christus Filius almi,
 Altithronique Dei dominantis, et omnipotentis,
 Ac super hac petra fundata Ecclesia regnat,
 Quam nec flabra movent, neque vertit turbo
 [procellæ,
 485 Nec trahit undivagam pluvialibus imber are-
 [nam.
 Hæc quia viva tenet petra fundamenta salutis ;
 Contra quam portæ inferni nunquam arma vale-
 [bunt.
 Quid sacer ille simul Paulus, tuba gentibus am-
 [pla ?
 Per mare, per terras Christi præconia fundens,
 490 Europam, atque Asiam, Lybiam sale, dogmate
 [complens ;

465. Edit., *dextræ adjacente hyacintho.*

466. Edit., *Quanto zona die.*

467. Edit., *cataclisis effora rasis.* Ad hunc Fortun.
 locum Browerus : *Verborum hæc monstra, ait, quædam sunt : Vetus liber Treveris : cataclisis. Idem Browerus vult hic a poetâ cycladem describi efforatam, e qua cataclisis, certis locis conspicui, eminerent.* Citat aliam locum Fortunati lib. iv de Vita S. Martini, ubi dicit :

Quæ manus artificis cataclistica fila rotavit ?

Dufresne in Gloss. quid *cataclisus*, sive *cataclisus* sit, inquirens, censet vestes *cataclistas* fuisse vestes Phrygio opere confectas : in quibus insertæ gemmæ, quasi *κατακλισιαί*, includebantur : quod et de calcibus quibus eodem modo gemmæ erant inclusæ, dicebatur. Hinc Gregorius Tur. lib. de Gl. Confess., c. 63, ait : *Verum tamen calcem non conminuit, quia catacliza in ipso fuerat solidata* ; qui locus illustratur ex eo quod ait Arnobius junior in conflictu cum Serapione, lib. 1, *num d. adema video, sed in ipso diademate, cataclizomatis arte sunt gemmæ constructæ.* Idem Dufresne

- Et qua sol radiis tendit, stylus ille cucurrit,
 Arctos, merides, hinc plenus vesper et ortus :
 Transit et Oceanum, vel qua facit insula por-
 [tum ;
 Quasque Britannus habet terras, atque ultima
 [Thyle,
 495 Buccina concrepuit regiones una per omnes ;
 Dogmate tantorum, Christi data munera pangit,
 Hebræus, Græcus, Romanus, Barbarus, Indus,
 Israelita canit, simul Atticus, atque Quiritis ?
 Principibus geminis Iudei sub principe Roma,
 500 Carnis apostolicæ quo sunt duo celsæ sepulcra.
 Prima tenet terræ, et utrique priora supernis,
 Dogmatis ore pares, et sedis honore curiles ;
 Ambo triumphantem spargunt nova dona per
 [orbem,
 Una nempe die quos passio sancta beavit,
 505 Et sacra sic geminus signavit tempora consul :
 Queis splendor paribus rutilabat ab ore co-
 [ruscus.
 Lucifer in radiis premeretur vultibus illis,
 Quippe nec ipsa micat tantum rota fulgida solis.
 O dulces oculi, facies cernendo beatas,
 510 Vidistis Sion, speciosas ordine portas ;
 Vidistis Sion, ternas quater ordine portas ;
 Quas amat omnipotens ultra omnia culmina
 [Jacob,
 Gemmarum vario redimitas lumine valvas,
 Sculptas bracteolis, inscriptas arte smaragdus,
 515 Chrysolithis rutilas, niveas stillantibus albis ;
 Quidquid amor potuit, quo totum gratia fudit.
 Omnicolorque decens et in omnibus una to-
 [pazus :
 Per quas huic populi genus illud nobile regni,
 Intrat sidream, meritorum gressibus, urbem,
 520 Et sine fine manent conscripti in sæcula cives ;
 Inter quos proceres, et culmina celsa potentum,
 Patriciis mixtus generosis, consuiibusque,
 Proximus et regi resides, Martine, senator.
 Cui dedit arma fides, et cui fiducia rex est ;
 525 Miles amore cliens, et factus honore cohæres,

refert hos versus Fortunati e Codice litteris Longobardicis exarato (qui, ut ipse refert, asservatur in bibliotheca monasterii S. Germani Parisiensis) exscriptis, qui sic habent :

Vidisti thalamum sponsi, super omnia pulchri,
 Compositum gemmis, auroque, ostroque decorum :
 Quanto zona die lapidum radiabat honore,
 Cyclades aut quales cataclisis effora (P. effora) rasis :
 Quæ palla ex humeris mixto Chryso Phara beryllis,
 Quodve mouile decens collo radiabat in illo ?

Porro *razon vestis* erat monachorum adhuc noviti-
 orum, qui proinde a Græcis *ρασοφόροι* nom:nabantur.

470. Edit. Ven., *aptissima vitta.*

471. *Alta.* Forte, *alba.*

Ibid. Edit. Ven., *et in auribus aura sigilli.*

478. Edit. Ven., *Nimis gemmata.*

485. Cod. Vat., *plantilis imber.*

501. Edit. Ven., *prima tenent terris ;* quod sequen-
 dum.

507. Edit. Ven., *Lucifer, ut radiis.*

518. *Huic. Ms., hinc.*

Qui potes ore, mei veniam deposce reatus :
Et vitata tibi quod lingua remurmurat, audi,

A Ut de fonte pio fluat indulgentia læto,
Ac te orante, sacer, redeat medicata cicatrix,

LIBER QUARTUS.

- Post mare fluctivagum repetens ad littora por-
[tum,
Floribus albicomis dum lilia pollice carpo,
Ungue recido rosas et per violaria curro,
Ruris amœniferi varios situs inter odores,
5 Obripit inde sopor ; fessus quoque colla reclino,
Fultaque gramineo jacerunt membra grabato,
Sed redit ecce dies, et jam lucescit, eundum est,
Dum matutino nos ore salutat hirundo,
Ac se nocte brevi celerata crepuscula rum-
[punt,
10 Quo torpore natent quamvis mea lumina, sur-
[gam ; B
Evigilansque oculis detergam pollice somnum,
Et quod iter repeti Gallus vocat, ibo, sodales.
Fluctibus in trifidis ignarus nauta libellis,
Ac velut ambiguas inter Symplegadis undas
15 Jonii Ægei, Ma' eique sequace procella ;
Me tamen in bibulis ne mergeret Auster arenis,
Summa gubernavit Martini vita patroni,
Quam nitor scabridis indignus carpere verbis,
Rusticus, arte rudis, tentans formare monile,
20 Quod nec lima polit, nec malleus addit acumen,
Non incudo terit, fornaxque examinat igne,
Nec mordax gemino forceps trutinavit obunco,
Sed magis incomptum profert mea lingua me-
[tallum ;
Res tamen illa juvat sine qualibet ullius arte, C
25 Quod per se pulchram præfert sua gratia gem-
[mam,
Attamen officii quæ restant debita solvam ;
Et cui magna nimis modo debeo, parva rependo.
Carnotis interea genitam pater anxius ægram,
Ex utero mutam profert, sacro ore medendam :
30 Sex geminos graviter hebetem sine voce per
[annos.
7. Illic locus respondet iis Sulpicii verbis, Dial. 11, cap. 1, *Lucescit, o Galle, surgendum est*, etc.
13. Cod. Vat., in trifidis tribus nauta libellis ; corrupte.
20. Cod. Vat., *Neque malleus*.
31. Narrat Sulpicius quod Martinus, cum adessent episcopi Valentinianus sive Valentinus et Victricius, D
cessit ipse de loco, ut ii potius puellam sanarent, tanquam se digniores ; sed reuuentibus his et exorantibus ut ipse puellæ mederetur, non cunctatus ultra (utrumque præclarum, et ostendendo humilitatem, nec differendo pietatem) sperata præstitit.
39. Cod. Vat., *tinnile plectrum*. Ed. Ven., *inutile plectrum*. At Browerus : *quod mendose, ait, legebatur, inutile plectrum*, id optime correxit Sidonii interpretis *lyra tinnula*. Idem Brow. profert locum Alcimi Aviti, quem secutus videtur Fortunatus. Is vero hic est :
Flexilis arclatur recavo sic lingua palato,
Pressus ut in cameram, pulsantis verbere plectri,
Percussus resonet, modulatus in aera, sermo,
Nec differt Martinus opem pietatis amicam ;
Sternitur ergo solo, tacitus prece sidera pulsans,
Corpore fusus humi, volitans super æthera sensu ;
Sensit ut effectum fidei meruisse precatu,
35 Sanctificaturum ferri sibi poscit ollivum,
Insuditque ori benedictum fruge liquorem ;
Atque tenens digito linguam miserando puellæ,
Ipse patris nomen geniale requirit alumnae ;
Mox resoluta movet faucis lyra tinnula plectrum.
40 Atque insueta canit camerati concha palati,
Dente relisa cavo producens verba fritillo,
Responditque patris nomen pia filia dulce.
Ventre prius genita, hic visa est quasi voce re-
[nata ;
Reddit aduha, vetus lactantes ore susurros,
45 Incipiens tenero proscindere verba rotatu ;
Motu pigra rudi decurrens lingua gradatim,
Implicito sonitu, rauca novitate, cincta,
Donec plena suo cecinit symphonia flatu.
Tum genitor genua amplectens veneranda beati,
50 Vociferans, et voce data, sua gaudia plorans,
Lætitiæ voto reboat præconia Christo.
Judicis inde feri conjux ægra Avitiani,
Dirigit ad sanctum, morbi sperando medellam,
Vas olei vitreum, lance æqua dimidiatam,
55 Unde salutifero depelleret unguine morbum.
Mox super ampullam fecit crucis ipse sigillum,
Surgit ad ora liquor, spumansque exæstuat un-
[guen,
Ubertate nova vitreo sub cortice obortum,
Et vase in sicco generosus nascitur humor ;
60 Currit in ascensum, qui vergere novit ad imum,
Fluxibus et liquidis olei petit alveus altum,
Sed quem non genuit radix oleagina succum,
Nec Syrabracha dedit merito virtutis adultum,
Crescit et ad summum, patulo qua clauditar ore,
Porro fritillus (subdit idem) pyrgus, aut pyxis erat,
in quam tesseræ mittebantur et jaciebantur in abacum : de quibus C. Sollius in Narbone :
Hic promens teretes pilas, trochosque,
Hic talos crepitantibus fritillis.
Illic Joan. de Janua, ut legitur apud Dufresne : *Fritillum*, ait, *ponitur etiam pro vase perforato, per quod solent projici taxilli, ne fiat ibi fraus*. E rumore itaque illo quem edunt tesseræ in hunc alveolum connectæ ducta similitudo est ad voces humanas, quæ ore funduntur et lingua. Quo in sensu Milo in Vita S. Amandi episcopi :
Qui docuit puerum, quis sensus, quæro, suasit,
Hebraico sonitu, ignotus proferre fritillos?
52. De Avitiani feritate et crudelitate deinceps est sermo.
65. *Syrabracha*. Ms., *Syrabara* ; Cod. Vat. et Edit. Ven., *nec syra bacca dedit merito virtutis adultum*, quod placet. *Veteres libri* (ait Browerus) *Syrabara pro unguenti exotici pretiosi liquoris specie, accipiunt*

- 66 Nec contentus agit liquor ut vas expleat illud, A
Nam cumulata olei mox defluit unda superne,
Nec sese urna capit; tanta est benedictio dex-
[trae,
Exundansque omnes pueri madefecit amicus.
Et digiti de fonte rigans manavit olivum :
70 Ac postquam irrigue fluviali more cucurrit,
Vas plenum fidei merito matrona recepit.
Nec minus inde subit rerum admiratio facti,
Idem vas vitreum benedictum nobile reddens,
Cum puer incautus posuisset in ore fenestræ,
75 Ut pote carbaseo venerans velamine tectum,
Lintea dum retrahit fluitantia nescius alter,
Lapsa pavimento ampulla stat marmore tenso,
Sed nec saxa vitrum perdunt nec vasa liquo-
[rem : B
Integra servatur, volitans quasi pensile pluma.
80 Aut subvecta levis geminis descenderet alie;
Nullaque rima patet, nec facta in vase cicatrix,
Sic liquor interius facit exteriora tueri,
Et quem tutari decuit, sua tegmina texit,
Ne vitra depereant, olei custodia servat,
85 Inklususque humor proprium defendit amictum,
Ac fragmen fragile statuit benedictio forte.
Cujus discipuli pariter dum comminus irent,
Et canis horridicus latratu insisteret amplo;
Unus amore pio, Martini in nomine, dicit,
90 Præcipio, taceas, nec nos clamore fatiges,
Mox præcisa canis rabidi vox ore pendit,
Clamoremque vagum media de fauce resorbet;
Et fragor ille ferox avido sub gutture obhæsit, C
Stans rictu stupido frenata voce molossus,
95 Cum furor urgeret, quia se nec hiare liceret,
Sic redit incluso tremula sine voce susurro,
Profuit et nomen sancti, quo defuit ore.
Ergo iter inceptum lento pede pergere ten-
[dam,
Dum licet ire viam, dum me vocat aura salu-
[bris
100 Et trahit hora dies vestigia tarda moventem.
Moribus ut tumidus comes Avitianus agebat,
Terribile officio Toronos suffultus adivit.
Agmina conveniunt, et longa catena reorum,
Accrescente coma, quorum caro tota fluebat :
105 Et consumpta arcum laxabat brachia ferrum, D
Confecta macie vix declarante figuram,
Pœnarum genus ipse jubet plus more parari;
Deflentem videas populum spatiare per urbem,
Indixitque nefas processu ad triste tribunal,
110 Unde truces oculi spectarent membra cremari,
100. *Dies. Forte diem.*
101. *Avitianus.* Hic Avitianus idem forte fuit qui sub Juliano vicarius Africæ fuisse dicitur, ut constat ex Cod. Theod. l. 15, de curs. publ., l. 1, de Indul. debitor., et l. 2, de itin. muniendo. Ejus mentionem facit et Ammian. Marcellinus lib. xxvii sub Valentiniano et Valente, quem ex vicario appellat, si modo idem est qui a Sev. Sulpicio comes Avitianus appellatur.

106. *Confecta.* Legendum videtur *confectam*.

107. *Cod. Vat., genus omne jubet.*

- Comperit ut sanctus feralia jussa satagi,
Tempore sub noctis sæva ad prætoriam tendit,
Et pietatis iter solus parat ire viator.
Pervenit ut senior gressu miseranter anhelo;
115 Sternitur ante fores, per limina dira benignus,
Qua recubat iudex, torpente sopore sepultus.
Angelus interea penetrat mox aliger aulam,
Intonat et comiti dormitanti ore minaci :
Te sopor hic retinet, Martinus stat foris, inquit,
120 Tu requie frueris, et sustinet ille labores :
Molliter ipse toro, jacet ille in marmore duro.
Excutitur trepidus mox ex somno Avitianus,
Martinum exclamans, foribus recubare sa-
[eratum :
Imperat et famulis reserent ut claustra beato,
125 Ne servum Christi venerandum injuria vexet.
Hinc famuli illudunt domino, crepitante ca-
[chinno,
Dicentes stupidi se somnia vana videre :
Pro foribus nullum residere vel esse virorum.
Rursus præcipiti premitur somno Avitianus ;
130 Angelus inde virum violentior excitat urgens,
Concutit et graviter ne cederet ipse sopori;
Territus hinc iudex, ultra neque credulus ulli,
Postpositis famulis, celer ad sua limina pergit :
Atque ibi Martinum reperit, ceu senserat olim,
135 Tunc serus alloquitur sanetum, his vocibus,
[ultro :
Quid Martine, mihi facis hoc, venerande sa-
[cerdos ?
Non mecum æquali, fateor, certamine pugnas,
Absolvendo reos venis, et me verberare torques.
An me pro cunctis pœnas absolvere mavis,
140 Fligis aut facinus, mea per tormenta pacisci ?
Sub tortore novo mutantur tempora cædis :
Pœna diurna reos cruciat, me nocte fatigas.
Serve Dei, patuit, quam sit tibi celsa potestas,
Quando flagellatur graviter, te iudice, iudex,
145 Hinc tamen ipse probas, mecum sit qualiter
[actum :
Cum per me venio, nec amicum, nec rogo ser-
[vum ;
Non patitur differre moras, quem pœna coerces :
Nil opus est verbis tacito te, nosco quod optas ;
Cede, precor, discede loco, concede quod oro,
150 Nec tua me graviter cito puniat ultio vindex.
Hæc ait, et propero pede, discedente patrone,
Avitianus, inops animi, vocat officiales,
Et reserare jubet tormenta, ergastula, claustra,
Cumque relaxasset, procul ipse recessit ab urbe,

109. Hæc respondent iis quæ referuntur a Sev. Sulp., c. 5, Dial. 3, *disponens* (Avitianus) *postera die attonita civitate, ad opus tam triste procedere, etc.*; mallem hic legere : *Indixitque, nefas! processum, etc.*

114. *Fdit. Ven., jussa tyranni.*

121. *Cod. Vat., reserent et claustra.*

139. *Cod. Vat., pœnas exsolvere.*

141. *Cod. Vat., mutantur tempora cædis.*

156. *Cod. Vat., Ipse recessit ab urbe.*

- 155 Et gravis ira fugit, sibi sit timor ipse timori; A
 Ordine perverso et pacem fuga iudicis auget,
 Ac sine cæde lupum, salvo grege, pastor abegit.
 Quique monasterio quotiens properaret ad urbem,
 Sive pedem cellæ foris adveniundo tulisset,
 160 Agmina larvarum trepidabant ore, rotatu,
 Et cum nescirent populi adventare patronum,
 Designabatur gemi u quoque dæmoniorum.
 Propitiantæ sacro, pendentia membra videres,
 In sublime procul sublata per aera duci.
 165 Ast alios, pedibus superactis, vertit in altum,
 Et caput inferius, veluti de nubæ ruentes :
 Nec tamen his vestes fluere, verecunda tegeren-
 [tea :
 Crimina vel merita edentes, sub iudice missi,
 Et sua præcipientes examine facta fatentes :
 170 Ille Jovem stolidum, hic se fateatur Anubem,
 Vasa ministerii se dæmonis esse nefandi :
 Sed torriore pio feritas cruciata fugatur.
 Nunc etiam Senonum pago quid gesserit, edam.
 Cum compacta gelu premeret sata grado quot-
 [annis.
 175 Cultoremque seges defraudaretur inanis.
 Nec messoris opus flavescens spica rogaret,
 Agricolæque manum tritura vetaret adempta,
 Incola maturis totiens deceptus aristis,
 Cum jejuna suo torperent jugera sulco,
 180 Ac lapidata cibum populis seges ægra negaret,
 Mittitur ad sanctum legatio fida precatu,
 Ut removeret humo furibunda procella flagellum ; C
 Celsa viri quæ mox oratio sola peregit.
 Nam statim atque preces fudit bonus ore sacer-
 [dos,
 185 Tempestate graves siccarunt nubila nimbos,
 Et viduæ segetes se fertilitate maritant.
 Quæque quater quinos, per quos super exstitit
 [annos,
 Intemerata sacri vigerunt dona patroni.
 Vir tamen ipse Dei ut sublatus ad astra recessit,
 190 Oblitæ incubuit rediviva procella rapinæ,
 Præsule subducto vastat fera clades agellum,
 Ac male captivas imber populatur aristas :

164. Cod. Vat. *Adpropiantæ sacro*; quod tenendum. Refert enim Sulpicius quod clerici tunc intelligebant adventare Martinum, cum dæmonum gemitus, quibus energumeni obsessi tenebantur, audiebant: et illud habebant indicium quod Martinus e domo egressus ad basilicam accederet.

165. Cod. Vat., *actis versus in altum*. Energumeni scilicet aliqui a dæmone suspensi in aere tenebantur, capitibus deorsum versis, cum interea rigescerent vestimenta, ne ad caput delucentia quod verecunde tegitur revelarent. Sulpic. c. 6.

167. *Nec. Ms. Ne.*

170. *Fateatur. Ms. fatebatur.*

Ibid. Cod. Vat. *Hic se testatur Anubem.*

171. Cod. Vat., *Vasa ministeriis dæmonis.*

172. Martinus dæmones fugabat ex energumenis, non attractando manibus, non objurgando, ut cæteri, sed jacendo humi in cinere ac cilicio. Ibid. Sulp.

197. Cod. Vat., *horrificam facie.*

D. fensorque obit, et mox prædã grando re-
 [quirit,
 Martini abcessu repetunt elementa flagellum.

195 Vir quoque justus item cum occurreret Avi-
 [tiano,

Aspicit instantem huic sævi dæmonis umbram,
 Horrificam faciem, truculentam corpore pestem,
 Quam procul intendens sanctus, natu oris abegit.
 Judex dum in seipsum putat exsufflasse beatum

20) Cur, bone pastor, ait, tua nos injuria verat,
 Indignosque facit despectio flatis auræ?
 Quem pater egregius responso affatur amico:
 Hæc tibi non facimus probrosi sorte reatus,
 Sed, male quæ incubuit cervici, flavimus umbræ

205 Mox tamen illa fugit subsellia larva, satelles,
 B Et cervice sedens invasa sedilia liquit,
 Libertate nova surgunt colla Avitiani.

Exoneratus enim judex revocatur honori,
 Mitior atque fuit, gravis, implacabilis olim.

210 Mirum aliud vico quod contigit Ambaciensi,
 Idola turrito fuerant educta metallo,
 Exinie saxis moles onerata politis,
 In sublime thronum procedens æde superba,
 Falsa superstitio, deceptio vera precantum,

215 Grande opus ad facinus, facies nihil esse co-
 [lentes,
 Quod dum sanctus ovans mandasset rite ruen-
 [dam,

Humanis opibus neque hoc avelleret ullus,
 Tum sacer antistes assuea per arma recurrens,
 Pervigil insistens nocturnis excubat horis,

220 Alloquiis Domini taciturna silentia rumpens.
 Sed cum mane recens auroram spargeret orbi,
 Tenderet et croceum per nubila Phœbus ami-
 [ctum,

Ecce repens oritur, variante fragore, procella,
 Stridula sidereo volitatu, et multa tumultu,

225 Auxiliis fremebunda tuis, Martine, satagens,
 Et tua castra movens, armata ferocibus austris :
 Quæ sanum ut tetigit, rapidæ vertiginis ictu,
 Impulit ac fabricam, furibundo impacta rotatu,
 Idola comminuit, molemque in pulvere solvit;

219. Ille versus; *mitior atque*, etc. deest in Vat. Cod.

210. *Ambaciensi*. Oppidum istud, vulgo *Amboise*, jacet ad confluentes Ligeris et Amatisæ, etiam nunc celebre, ut refert cl. Ruinart. in notis ad Greg. Tur., lib. II. Hist. Franc., cap. 35. Hujusce oppidi mentionem facit Gregor. Tur. loco citato, inquit: *conjunctique* (Chlodoveus et Alaricus, rex G. thorum), *in insula Ligeris quæ erat juxta vicum Ambaciensem territorii urbis Turonicæ*, etc.

212. Sulpicius ita hanc fabricam describit cap. 9: *Politissimis saxis moles turrita surrexerat, quæ in conum sublime procedens, superstitionem loci, operis dignitate, servabat.*

216. Edit. Ven., *rite ruerendum*; quod seq. Narrat Sulp. quod Martinus molitionem illam presbytero ejus loci diruendum mandaverat; sed is nihil fecerat executus, causatus nonnisi vi armati militis et publicæ multitudinis numero id præstari posse.

225. Edit. Ven., *Fremebunda tui, Martine, precatus.*

229. Edit. Ven., *Illico comminuit.*

- 250 Altaque turrigero ceciderunt moenia fastu.
O sacer antistes, dulce et memorabile nomen,
Quis se non subdat tibi, pro quo et nubila pu-
[quant ?
Hæc quoque mira loquar, parili virtute peracta.
Stabat celsa, rigens, informis, forma columnæ.
- 253 Immanis habitu, tractu insuperabilis amplo ;
Quæ superimpositum simulacrum hostile gere-
[bat.
Quam pius ut voluit, vult neque solvere molem,
Rursus ad orandi victricia signa cucurrit ;
Belliger eliciens ad se arma potentia cœlis.
- 240 Stratus humo recubans, precibus supra astra
[relatus,
Quo exorante diu, multoque in pulvere fuso,
Cœlitus est oculis descendere visa columna,
Molliter aërio disylcans nubila lapsu,
Quæ molem oppositam ut vibrato percussit ictu,
- 245 Fragmine dissiuit compago soluta columnæ ;
Laxaque disperso fregit simulacra metallo ;
Et mentita novo feriuntur numina telo,
Falsa quidem veram sumentia numinis iram :
Quæ subversa suis genuerunt lucra ruinis,
- 250 Ac resoluta feris creverunt templa favillis.
Pandere quin etiam decet illud honore beati.
Pallida cum mulier stillante rubore cruoris,
Cujus se irrigno siccarunt viscera fluxu,
Naufraga membra trahens secum vaga sangui-
[nis unda,
- 255 Tempestate suæ pluvix defessa laborans,
Ipsa sibi generans secreti turbinis imbres,
Fluctibus et propriis jam submersura ruebat,
Nec super ullus erat portus sibi, norma salutis ;
Cui sensel ut tacta est benedicti umbra filii,
- 260 Nobilis ac summi palpantur stamina panni,
Exsilit inde salus, digitos prius unguine com-
[pleas,
Transit in arcanum fiducia tanta medellæ ;
Protinus irrigui siccat origo fluenti,
Prona etiam patulos damnantur fistula cursus,
- 265 Et restricta fluens redit insonti unda cruoris.
Assidui fluxus fugiens cava vana meatus,
Veste sacra medici solidantur glutine rivi,
Et virtute viri senserunt frena liquores,
Incolumisque redit de furto femina felix,
- 270 Atque salutis opem, medico ignorante, resum-
[psit,
O Martine sacer, nescis, et munera donas.
256. Idolum scilicet summæ columnæ impositum
stabat.
246. Edit. Ven., *lapsaque disperso*.
Ibid. Cod. Vat., *pereunt simulacra metallo*.
253. Cod. Vat., *siccarant viscera*; quod tenendam.
255. Edit. Ven., *atque suæ pluvix sub pondere fessa
laborans*.
264. Edit. Ven., *damnatur fistula*. Cod. Vatic.,
damnavit fistula.
265. Cod. Vat., *redit in fontem unda*.
274. Ed. Ven. et Cod. Vat., *vada renige*; quod
placet.
275. Cod. Vat., *vaga cærulea*; corrupte.

- A
Inde procul gressum celerans antistes abibat ;
Obvius ecce venit serpens aduando per amnem,
Pectoris impulsu sulcans vaga renige cauda,
275 Squamea terga movens, spiris vada cærulea flu-
[dens ;
Quem sacer inspiciens, ait hæc in nomine
[Christi :
Impero dira tibi, pete cursum, bestia, retro.
Quæ procul in fluvium sinuamina lenta reflexit,
Atque retorsit iter inæ sarcina tanta veneni,
- 280 Inde petit bibulas ripæ ulterioris arenas,
Gurgite lapsa natans, totasque reinvigat undas,
Obsequiis famulans, et vipera perdidit iras,
Imperiis justis nec iniqua venena repugnant.
Forte dies aderant paschalia festa gerentes,
- B 285 In quibus antistes partem quoque piscis edebat,
Addebatque bonus tum fercula, reptile gustu,
Sollicitat monachos si copia piscis adesset ;
Respondit, cui cura foret commissa, minister,
Se toto piscante die captura negasse :
290 Nil valuisse hamum, setis ab arundine jactum ;
Nec potuisse aliquam vel retia ducere prædam,
Cui constanter ais, placido moderamine pastor,
Perge modo ad fluvium, tibi nec captura negatur.
Artificem spes certa movet, petit impiger am-
[nem,
295 Implentur pari er monachorum exanime ripæ,
Ut sacra Martini spectarent dicta prophetæ,
Quem scirent non cassa loqui, neque verba re-
[felli ;
Projicit ut fluvio cassem de puppe magister,
Molliter ac vitreo Ligeri trahit humida linea,
- C
300 Mox ingentem esocem modico sub rete coercet ;
Et trahitur cognatus aquis ad littora piscis,
Non rete artificis, sed Martini ore ligatus ;
Usibus et sancti se præda natalis offert,
Tali morte magis vitæ pro munere currens.
- 305 Nobile quin etiam ex præfecto Arborius effert
Signum, quod vidit, se teste, fidelis in urbe ;
Immaculata Deo cum dona imponeret aræ,
Et pater attonitus ceremonia diva sacraret,
Munera vel Christi benediceret ore sacerdos,
- 310 Imposita altari rata corporis atque cruoris,
Emicuit subito manus alma decore superbo,
Nobilium vario lapidum splendore coruscans,
Undique visa rotæ spargens radiatille lumen,
Brachia purpureis vibrantia fulgura gemmis,
- D
315 Lumen et ad solis radians, lux fulva metallis,
286. Edit. Ven., *edebatque bonus*; quod placet.
288. Monachus scilicet, quem Sulpicius ait doctum
fuisse piscari.
292. Edit. Ven., *cui constanter ait*.
298. Edit. Ven., *Projicit in fluvio*.
304. Edit. Ven., *vitæ quam munere*.
305. Hunc Arborium virum præfectorium nominat
supra Fortunatus lib. II de Vita S. Martini. An hic ex
eadem familia fuit quæ Æmilius Magnus Arborius,
Ausonii avunculus, filius Cæciliæ Argentiæ Arborii, de
quibus exstant carmina scripta ab Ausonio III et IV
Parentalium ?

- Credula quo potius fierent miracula rerum. A
Vir simul ipse potens se tunc Arborius inquit,
Gemmarum gravium crepitantem audisse fra-
[gorem ;
Sic geminante fide justi via dextera fulsit,
320 Inque loco manicæ micuit translata smaragdus.
O Martine decens, lapidum velamine compe,
Quam nova palla tibi, cujus textura coruscans,
Trama topazus erat rutilans, et stamen jaspis,
Et tunicæ insignes currunt pro vellere geminæ.
325 Quæ manus artificis cataclistica fila rotavit ?
Quis fuit hic opifex, ubi lana hyacinthina currit ?
Quis potuit rigidas torquere ad licia gemmas ?
Hæc venerando magis poterunt quam fando
[referrî.
Quid secreta petis, nec in abdita luminis intras ? B
330 Est, homo, quid stupeas, ubi necit gratia telas.
Historiæ nobis oritur hic longior ordo ;
Sed brevior via data per compendia curram.
Maximus imperii moderans quasi rector ha-
[benas,
Præcipit Ithacium tum armorum jure tueri ;
335 Ne quis eum peteret damnandum lego forensi,
Accusatorem veterati Priscilliani ;
Mittit ad Hispanos armata sorte tribunos,
Reliquias heresis qui quærant, et bona tollant,
Inventosque pares capitali crimine damnent ;
340 Sic tamen, ut cunctos occasio sæva feriret.
Pluribus ergo malis bonitas impulsa beati,
Leucadio pariter pro præside prompta precatrix,
319. Edit. Ven. et Cod. Vat., *justi pia dextera* ; C
quod tenendum.
325. *Cataclistica*. Ibid., *Catac'ysa fila*. Vide quæ
diximus supra in notis ad lib. III Vitæ S. Martini,
pag. 405.
334. *Ithacium*. Ithacius, episcopus in Hispania, ad
sanguinem usque et cædem Priscillianum hæreticum
persecutus fuerat ; quem proinde uti *sanguinarium*,
devitabant alii, et ejus communioni se non admisce-
bant, inter quos et Martinus ; alii vero defendebant
ac sequebantur, Ecclesia in partes discissa. Maxi-
mus imp. præcipue patrocinabatur Ithacio, qui vel
ejusdem suavis et opera Priscillianum capite multa-
verat.
Ibid. Tum. Edit. Ven., cum.
340. Sulpicius hæc narrat cap. 15 : *Nec dubium*
quin sanctorum etiam maximam turbam tempestas ista
depopulatura esset, parvo discrimine inter hominum
genera. Etenim tum solis oculis judicabatur, cum quis
pallore potius aut veste, quam fide, hæreticus æstima-
retur; et Hist. lib. II : Hic (Ithacius) stultitiæ eo usque
processerat, ut omnes etiam sanctos viros, quibus aut
studium inerat lectionis, aut propositum erat certare
jejunii, tanquam Priscilliani socios aut discipulos in
crimen accerseret.
341. Id etiam agebat Martinus, ne hæretici su-
premo supplicio multarentur : *Scilicet (ut ait Baro-*
nus ad an. 386, n. 33) in Ecclesia catholica usu re-
ceptum est, cum quis expetit a sæcularibus magistra-
tibus opem adversus hæreticos, ne Ithacianæ partis
consors, et sectator esse videatur, contestationem illam
consulte præmittere ; nimirum sic se correptionem ex-
petere incorrigibilem delinquentium, ut tamen citra
pœnam sanguinis puniantur.
342. Refert Sulpicius quod Martinus laborabat
præcipue pro *Narsele comite et Leucadio præside*,
quorum ambo *Gratiani partium fuerant pertinacioribus*
Juliiis.... iram victoris emeruit.
- Occurrit Treviros, aliis quoque mota querelis.
Pontifices adeunt prædicti principis aures,
345 Ne Martinus eat, synodi nisi pace recepta.
Sed sacer asseruit Christi se in pace manere,
Qua prius abstinuit sanctus sic cœtibus illis.
Pontifices iterum occurrunt ad Cæsaris aulam,
Cogat ut innocuum se participare nocivis.
350 Provocat alloquio quem molliter induperator,
Ut sociaretur reliquis communio justi ;
His Theonistum etenim solum descisse querelis,
Cui non complacuit communio noxia fratrum.
Hinc quia non valuit flecti vehementia sancti,
355 Abripit ex oculis se principis alta potestas,
Mox percussores, gladio minitante, relaxat,
Qui semel offensos, jaculo figente, trucidant.
Comperit ut sanctus reserandæ fraudis amictum,
Pollicitus regis se participare ministris,
360 Et pietate calens, deponit amore rigorem,
Mens rea cujus abest, par sit communio culpæ.
Hinc se propiciens propere Martinus abegit,
Æstuat interea gradiens, gravis, anxius, augens,
Cur vel ad horale spatium consensus iniquis.
365 Inde iter emensum per vasta silentia ducens,
Progressis sociis ibi se Andethanna propinquat.
Ecce viro insigni sacer obvisus angelus astat,
Præsentî alloquio confessus publice vultus,
Atque revelata facie sic comminus inistit :
370 Quam merito, Martine, loco compungeris isto,
Nec properas exire aliter, nisi jussa facessis :
344. Episcopi Ithacii partibus faventes conven-
rant Treviris. Cognito Martini ad urbem accessu,
adversus illum cum Maximo consilium ineunt, ut,
missis officialibus, vetaretur accedere propius, nisi
se prius pacem cum episcopis habiturum polliceretur,
qui Treviris pro Ithacii causa convenerant. Quos
ille deludens, se in *Christi pace mansurum assevera-*
vit.
347. Edit. Ven., *quo prius.*
352. Imperator videlicet dixerat ad Martinum :
Theognistum odio potius, quam causa, fecisse dissi-
dium, eundemque tamen solum esse qui se a commu-
nione interim separavit ; a reliquis nihil novatum. Sul-
pic. cap. 16. Hic Theognistum prius absolverat Itha-
cium, postea condemnarat. Sulpic. ibid.
356. Scilicet imperator cum non impetrasset a
Martino ut communicaret Ithacianis, jusserat ut per-
cussores mitterentur in eos pro quibus Martinus
veniam et liberationem rogaverat.
361. Edit. Ven. et Cod. Vat., *pars fit.*
363. Cod. Vat., *anxius, augens* ; quod tenendum.
Postero die (inquit Sulpicius) Martinus se inde (Tre-
viris) propiciens, cum revertens in via mœstus inge-
miseret, se vel ad horam noxiæ communioni fuisse
permixtum, haud longe a vico, cui nomen est Ande-
thanna, qua vastas solitudines sylvarum secreta pa-
tiuntur.... subsegit, etc. Browerus laborat in assi-
gnando hujusce vici situ ; deducitur vero eo ut credat,
Andethannam in Epternacum ponendam, quod apud
Suram, ait, inclytum est in Treviris cum vico monas-
terium, tredecim millibus passuum circiter ab urbe
dissitum : facili mutatione (subdit), ut ex Antonnaco
factum Andernachum, ita Andethanna in Echierna,
ut in proprio idiomate sonat, conversa.
371. Cod. Vat., *nec poteras exire* ; quod tenen-
dum.
Ibid. Edit. Ven., *nisi jussa facessis* ; quod tenen-
dum.

Inter utrumque nefas mercatus acerba doloris? A
 Nunc age constanter repara virtutis honorem,
 Et tibi te revoca trepidum, ne noxia frangant;
 375 Gloria ne pereat, neu prospera lubrica perdant,
 Utere more tuo, te deinde rediisse, magister,
 Fortis athletæ animos casus non obruit unus,
 Acrius insequitur hostem manus icta dolore;
 Plagaque fixa solet mentes armare viriles;
 380 Atque pudore recens crescit diro ulcere virtus,
 Ac datur armigero victoria vulnere crebro.
 Fraterno alloquio sic angelus explicat ore,
 Et vice germani monitis animavit amantem,
 Tanta est cura Dei, Martinum avellere lapsu.
 385 Ulterius synodo nec se permiscuit insons,
 Virtutisque suæ damnis nova lucra paravit.
 Res probat ipsa tamen, sacro venerabilis actu. B
 Namque ad pseudoforum cellæ dum accederet
 [æger,
 Quem male vexabat nimium fera dæmonis ira,
 390 Ingenioque gravi torquebat iniquior umbra,
 Ante monasterii qua limina tangeret almi,
 Martini faciem refugit ferus hospitis hostis,
 Et benedicta viri terror fuit ora videri,
 Non sufferre valens res obscurissima lumen,
 395 Nec vaga constantem, fugit infida corde fidelem,
 Sæva bonum, furiosa pium, truculenta beni-
 [gnam,
 Sic quoque nigranti retinetur janua lucis;
 Ilæc medicina sacri satis unica, cujus opinum
 Hospitium vidiisse, fuit meruisse salutem;
 400 Sanctus in æde latet, foris exit origo medelæ;
 Et cura ante datur medici quam forma videtur.
 Nec satis est mirum dederit quid corpore præ-
 [sens,
 Nomine sub cujus sparguntur dona per orbem.
 Navita cum quidam Tyrrhoenum curreret æquor,
 405 Fert iter ad Romam quod velificante volatu,
 Turbinis impatiens oritur violentia venti,
 Exsiliunt fluctus, feriunt cava vela rudentes:
 Nutat pinus iners, rapiuntur signa ceruchis,

376. Edit. Ven., *te deinde redisce, magister; quod placet.*

380. *diro ulcere. Ms., de vulnere.*

385. Martinus post id temporis sexdecim vixit annos, ac nullam postea synodum adit, ab omnibus conventibus episcoporum se removit. Sulpic. cap. 15.

388. Pseudophorum, seu pseudothyrum Ammianus l. xxiv, c. 4, latentem portam appellat, id est, januam, latentem a parte ædium posteriore; quo sensu Horatius ait, scribens ad Torquatum, ep. 5, lib. 1.

Atria servantem postico falle clientem.

Vide Dufur. in Gloss. ad hanc vocem.

391. Ven. Edil., *Ante monasterii, quam; quod tenendum.*

404. Edit. Ven. et Cod. Vat., *Denique cum quidam Tyrrhoenum.*

405. *Quod. Ms., qui.*

108. Ceruchi pro antennis usurpantur, uti notat Sirmundus in notis ad carm. 7, l. 1 M. Felicis Ennodii. Ita, ut idem ait, Lucanus, Flaccus, Apuleius ceruchos accipiunt pro antennis, quasi cornigeris: *κεραυχες* quippe *cornig:r* sonat. Unde antennæ *κεραυχες*

Levis et antennæ coeuntia cornua fremdent:
 410 Artis inops stupidus resilit de puppe magister.
 Stant undæ, armatura cadit, fragor æquoris
 [urget,
 Prora bibit, dum nauta vomit; perit ars, jacet
 [usus,
 Spes fugit, ira premit, rapitur lux, morsque mi-
 natur;

Casibus in dubiis certi vergente salute,
 415 Dum trepidant omnes, Ægyptius hæc ait unus,
 Qui nec dum Christi charismata senserat exors:
 Martini Deus, eripe nos; mox dira procella
 Corruit, et pelagi tumor altus ad ima resedit:
 Sternitor unda rati, liquidi stetit area campi:
 420 Atque immota loci jacuerunt murmura ponti;
 Gurgitis optati trabe curritur æquor amicum,
 Littoris ora legunt flabris data vota secundis;
 Atque petens portum, vada, complet nauta ce-
 [leuma,
 Sic bene pro meritis famulo dat Christus hono-
 [res,

425 Cujus eunte fide, terras, mare, sidera supplet.
 Pangere gesta libet reliquo veneranda relatu.
 Indolis a patribus generosæ Lycontius olim,
 Clarus honore, fide locuples, ab origine currens,
 Cumque domum propriam lues exitialis adisset,
 430 Cunctaque tabifluus penetrasset acumine morbus,
 Quo miserabilium famulorum, sive clientum
 Una strages erat, divisa per ulcera languens,
 Dicere quo posses prostrata cadavera telis:
 Res extrema etenim nil nobilitatis honorat:
 435 Præsidii spes sola manet, Martinus in orbe.
 Mittitur ad sanctum veneranter epistola cursu,
 Auxilium rogitans, hoc corde, hoc flagitat ore,
 Ni cito subveniat, rapit omnia pestis acerba,
 Per spatium ferale trahens in tartara cunctos,
 440 Et grassata diu, quid agant contagia pe dunt;
 Qui potes affer opem pendenti in morte cætervæ,
 Desperata salu solatia fida requirit.
 Quæ prius ut sensit divino illata flagello,

appellantur. Quod magis explicans seq. versu Fortunatus inquit:

Levis et antennæ coeuntia cornua fremdent.

Quanquam Isidorus in Gloss. *ceruchos*, sive *cerachos*, navium funes interpretatur. An quod hi antennæ, id est *κεραυχες*, seu *nezi* teneant? M. Ennodius loco supra citato:

Lintes nam summis dum crispant nexa ceruchis, etc.

409. *Levis. Ms., Lenis.*

422. Ven. edit. et Cod. Vat., *data vela secundis.*

426. *Lycontius.* Ille Lycontius *ex vicariis*, seu qui jam vicarii munere fuerat pe functus, nominatur a Sulpicio c. 18.

440. *Quid agant.* Videtur legendum, *quid agas*, id est, si differs opem ferre, contagia perdunt hoc quod serves.

Ibid. *Perdunt. Ms., produunt.*

443. Martinus scilicet divinitus admonitus fuerat, Lycontii domum divino judicio ac manu clade illa fuisse vexatam, sive ut verbis utar Sulpicii, *spiritu sentiebat, domum illam divino numine verberari.*

- Sed nec posse timet facili exorare precatu ;
- 445 Attamen excipiens votum miserantis amici,
Septem nempe dies, totidem sub sidere noctes,
Pervigil incubuit, jejunia nulla relaxans,
Continuata trahens per tempora multa precatu,
Nec prius absistit, nisi supplicis illa Lyconti
- 450 Vota recepta daret, domuique medela rediret,
Et rediviva salus fugitivum expelleret ulcus.
Qui tamen ut didicit sancti obtinuisse laborem,
Advolat, et grates devoto corde rependit,
Exceptaque domo sua gaudia munere penat,
- 455 Pro merito fidei donum, vice centurionis,
Israell Dominus quem prætulit ore potenti,
Et prius hausit opem genitæ quam intraret in
[æd-ni,
Denique sancto offert argenti pondera magna,
Ter tricena decem super addita merce patroni ;
- 460 Addit et has voces, recreato pectore supplex :
Quid tibi, celse pater, vitæ pro munere solvam ?
Cum pretio non possit emi hæc lux, neque vendi.
Unius aut animæ mercæri vita valebit ?
Cum vero illa meæ domui laes una noceret,
- 465 Nec superasset opis reliquin quod redderet
[ullum,
Præsidio ecce tuo mihi nempe tot agmina vivunt,
Sexus et ætatis numerosa caterva meorum ;
Cum stupeam solidæ revocata cadavera vitæ,
Et quibus obsequer morientibus, ecce mini-
[strant.
- 470 Nam statim ut tua vox penetralis ad astra vola-
[vit, C
Et visa est meritis curvare cacumina cœli,
Quo vicina tibi lierent oracula Christi,
Expositæque preces ante ora fuere Tonantis,
Ac recitata fuit pia vox dominantis in aurem,
- 475 Mox bonitas indulsit, ope præsentè, medelam,
Corpora deseruit membratim tabida clades,
Qui potuere mori, subitæ rediere salutè,
Et vigerunt spe, pede, viscere, lumine, voce,
Ac languor moritur, viventi in carne sepultus,
- 480 Unde pater modicum pro visis sume tributum,
Fenore vel minimo tolerans, dum debita solvo :
Sed neque suscepit, neque repulit ille quod
[offert ;
Ante monasterii sed quam bene limen adiret,
Captivis tribui redimendis pondera jussit.
- 485 Sic uno ex casu fert dona gemella beatus,
His libertatem, dedit illis unde salutem,
Ut modo captivis duris laxantia prænis,
Ac concordæ animo cecinerunt gaudia plausu.
Hoc idem est mirum niteant si verba relatu.
- 490 Occurrit cellæ cum quidam e fratribus aliens,
Carbone injecto ardebat fornacula sancti.
Considet ergo celer, rapiens quasi lucra vaporis,
448. Edit. Ven., per tempora mille precatu.
458. Sulpicius refert quod Lycontius centum argenti librus obtulit.
491. Cod. Vat., carbone ing-usto.
504. Cod. Vat., se margine tendit.
505. Edit. Ven., aut specularè.
- Inguine nudato, pede jacto, poplite passu.
Vir sacer inclusus de cella protinus inquit .
- 495 Quis foris incestat nudus habitacula nostra,
Corpore detecto, puro genu, et inguine nudo ?
Quid fuit hoc, docti vos dicite, quæso, sophista :
Martini ante oculos paries quissi lintea luci,
Aut quasi filo agiles contextit aranea telas,
- 500 Retia vel nexis per rara foramina illis ?
Unde hic tam tenuis structura patescit biulca ?
An se saxa levant, aut reddant scissa fenestram ?
Seu duri lapides lento se glutine solvant,
An casa materiæ vitreo se margine pandit ?
- 505 An specularè dedit, quo sanctus lumine transit ?
An levior paries revoluto cessit in arcu ?
Et stetit incolumis rapido suspensus in ictu ?
Nobilis aut acies oculorum et marmora transit,
Clarior ac visus per cuncta obstacula pergit ?
- 510 Penniger an clausi volitavit ad ora minister,
Ac per opertum aperit, et in invia nuntius intrat ?
An quia lumea erat, totum foris, intus habebat ?
Carne sedente, loco velox an spiritus ibat ?
Paulite, doctilloqui, comprehendite clausa di-
[serti,
- 515 Qui numeris, atomis, ratione potestis, et ore.
Ilic fugit ars oculos, nisi Christum, nulla videtis.
Quanta Dei virtus, Martini est gratia quanta,
Hæc ope mirificus homo complet, quod homo
[nescit,
Explicat hæc, fidei merito, quod et obstat origo.
- 520 Quod superest etiam, memoretur honore pa-
[troni,
- Consummanda suo properat quia pagina textu
Forte sacer residens per dura sedilia ligno,
Prospicit hinc claras pendenti rupe gemellas,
Tegmine pullatas, tristi terrore severas,
- 525 Fraude laborantes, jaculantes spicula fellis,
Nequitæ artifices, rebus gravia arma sinistris,
Voce venenata verba hæc anguina rotabant :
Quid valet ira tumentis, eia te, Briccio, monstres ;
Hoc iterum repetunt, donec male Briccio motus ;
- 530 Irruptis foribus, sancto et convicia vergit ;
Jurgia multa movens, turbata mente, satelles,
Se meriti melioris orans quam sanctus haberet,
Sic gestu rabidus, neque se agnoscebat amarus,
Vitæ gesta suæ temerarius arbiter inflans,
- 535 Intolerabilem per inania bombica jactans.
Vento motus læra simulans foliatis umbræ,
Excussa cervice rigeus, levitate rebellis,
Exagitans animum, pede jacto, pectore tenso,
Irrationalis, tumido gliscente cothurno,
- 540 Nec se mente capax, sensu spatiantè vacillans,
Inque sacerdotem truculenter acerba redundans,
Sed quid in abjectum Martinum hæc turbida volvit ?
Quid humili, placido tam dira, superba minatur,
519. Quod. Ms., quid.
Hid. Quod et obstat. Ed. Ven., quod obstat.
523. Cod. Vat., sedilia ligni.
523. Cod. Vat. Prospicit hinc larvas ; quod tenendum.

Cur animæ nimum dulci tot amara ministrat? A
 545 Non decet hæc audire pium, neque ferre benignum.
 Errant tibi graviter qui melli absynthia miscent.
 Ille tamen, pietate calens, nihil intulit hosti,
 Excipit iratum placatus amanter amarum,
 Oblectans rapidum, et per mollia famina molecens,
 550 Et nescit non esse pater sine felle vel hosti:
 Qui tamen, exorante viro, larvisque fugatis,
 Dum redit ad mentem furiosus Briccio pridem:
 Pontifici occurrit voto, prece, corpore supplex.
 Sed bonitate pii celer indulgentia flexit.
 555 Non apud hunc opus esse diu lacrymando rogari:
 Aut prece multiplici veniam sperare nocenti,
 Qui magis expetiit culpas donare reatus,
 Credidit et damnum, quidquid non præstitit ultro;
 Hæc sua luera putans dimittere debita noxæ,
 560 Obvius occurrens quærenti munera pacis,
 Irasci nulli cupiens, ignoscere cunctis,
 Fœdera sola ligans celer, et delicta relaxans;
 Effugiens ne quando sibi daret ultio damnum;
 Rem pietatis agens; satis est clementia vindex
 565 Quæ pia dona me ens, fieri non indiget ultrix,
 Quonibus aucta bonis, cui dos et gloria pax est.
 Vir tamen ipse sacer, pietatis ab agmine miles,
 Fœdera semper amans, et pacis in arma trium-
 [phaus.
 Supplicis ad vocem miserantia viscera laxat,
 570 Inque sinu veniæ trepidum mulcendo reduxit,
 Atque reum solita patria pietate, recepit.
 Hæc tua, dulcis, erant holocausta, sacraria,
 [templa, C
 Hæc tibi divitiæ, thesauri, regna, talenta,
 Flos odor, esca, sapor, mera, cinnama, balsama,
 [thura;
 575 Hæc sacer omnis erat, hæc tota, hæc unica cura.
 Christum corde pio, Christum meditariæ ætu,
 Reddere nolle vicem, misereri et parcere culpa,
 Criminis indultor, veniæ memor, ara reorum,
 Sp. a miserabilium, fuga larvarum, arma sequen-
 [tum,
 580 Præda catervarum, errantium via, cura meden-
 [tum,
 Omnibus una salus, amor omnibus, unus amator,
 Quis tibi digna loqui valeat, quem mundus ho-
 [norat? D
 Quid, pia vir, satis est, cui laudis debitor orbis?
 Quæque referre volens, neque totus id explicat
 [axis.

528. *Briccio*. Ille Briccio a S. Martino educatus in Monasterio a puero, et postea sacerdos factus cum sibi compararet equos, et pueros, et puellas elegantiores, graviter propterea a S. Martino objurgabatur. Is ergo quodam die venit ad Martinum plenus furoris et insanix, a quo illum probris et maledictis petens, parum absuit quin et manus eidem injiceret: se jactans eodem sanctiorem esse, quippe qui a puero vixisset in monasterio, nec, uti Martinus, militiae sordibus juvenis obsolevisset, nec senex visis et fabulis amfibus distineretur. Vide Sulpic. Dial. g. l. vi, c. 20.

535. Cod. Vat., *intolerabiliter*; quod placet.

536. Vento. Forte, *ventos*.

585 Jugiter amplexu Christum corde, ore, retentans,
 Necessine te patiens dominum discedere quoquam,
 Tecum semper habens vinctum pietate Tonantem;
 Astrictus precibus neque se solvebat amator,
 Cujus amica fides tantum tibi contulit arcis,
 590 Ut solem radiis et lunam cursibus æques,
 Quis splendore nitens, pulcher, quasi lucifer
 [axis,
 Ab fulgore Dei vir fulgidus ipse coruscas,
 Tegmine vir niveus, miro diademate fulvus -
 Supplicis ergo-memor, famuli exauditor opime,
 595 Fortunati inopis, trepidi sibi sorte reatus,
 Morbida cui rabie circum sua crimina latrant,
 Et fera delicti penetrantibus ulcera mordent;
 Intercede, precor, veniam, vir adlepte coronam.
 Eripe, pastor, ovem, ne clauda, vel extera
 [reates;
 600 Porrigo, celse, manum, rege gressum, dirige
 [sensum,
 Excessusque graves leviori examine penses,
 Ac potius pietas dives mi-erantio precetur.
 Mitis et exsortes placident fomenta medelæ;
 Inter et ipse Deum, atque reum mediator adesto,
 605 Defixis genibus, tensis ad sidera palmis,
 Vocibus inclusis, animis penetrantibus auras,
 Obtineas meritis; judex cum venerit orbis,
 Tu quoque jussus eris dextro residere sedili,
 Arbiter in populos, tributum pavor ante tribu-
 [nal]:
 610 Qualiter effugiam, flamma stridente, caminum;
 Tunc precor, ut fragilem sacro velamine celes,
 Et tua me trepidum defendat ab igne lacerna.
 Nam scio posse reum quemvis tibi cedere Chri-
 [stum,
 Quem sociat proprio, mansura in sæcula,
 [regno];
 615 Sis precor in Domino famuli memor, almae per
 [ipsum,
 Cujus erit tibimet lumen sine fine videndum.
 Da veniam, dulcis, pie, blande, benigne patrone,
 Condere dum volui, quia læsi carmine flores.
 Sed tua laus nullo breviabitur ampla relatu,
 620 Quam Deus in terris pariterque tetendit et
 [astris.
 Pone, libelle, modum, tepido verecunde relatu,
 Multiplices faciens diffuso stamine rugas,
 Nec bene flia ligans, nodo subit aspera tela,
 Hispida, cameli rigi'o quasi velere texta,
 537. Edit. Ven., *levitate rebellem*.
 538. Edit. Ven. *Pede juncto*.
 543. Edit. Ven., *Quid humilem, placidum tam*.
 546. Cod. Vat., *dirus erat graviter qui*.
 554. Cod. Vat. et Ven. Edit., *indulgentia fluxit*;
 quod sequendum.
 555. Cod. Vat., *lacrymando rigari*.
 577. Edit. Ven., *vivem miseris, etc.*
 591. Cod. Vat., *pulcher quam si lucifer exis*;
 quod sequendum.
 602. Cod. Vat., *pietas opalensis miserando*.
 611. Cod. Vat., *Tu, precor*.
 613. Cod. Vat., *deest nam*.
 621. Cod. Vat., *trepido verecunde*; quod sequendum

- 625 *Serica cum decuit Martini pallia duci,*
Aut prætexta micans, auro sub tortile, neeti,
Vel toga permixtis hyacinthina curreret albis,
Pingere seu variam rosa, lilia, gemma co-
 [ronam.
Marcida lingua tacet, veniam tibi posce, li-
 [belle :
- 630 *Contentus tantum, Turonum pete mœnia sup-*
 [plex :
Qua Martinus habet veneranda sepulcra sa-
 [cerdos ;
Cujus honor tumuli faciat sua rura tueri ;
Qui pietatis opem tribuat, nam largus ubique.
Scit nil esse meum, sua sed sibi dona recur-
 [runt :
- 635 *Sic tamen urgebis, ut adhuc temerarius intres. B*
Inde Parisiacam placide properabis ad arcem :
Quam modo Germanus regit, et Dionysius olim,
Si pede progredieris, venerato sepulcra Re-
 [medi,
Atque pii fratris complectere templa Medardi.
- 640 *Si tibi barbaricos conceditur ire per amnes,*

672. Cod. Vat., *Fucit hic sua rura.*

655. Edit. Ven., *si tamen, urgeres, Cod. Vat., si tamen urgeris.*

637. S. Germanus episcopus Parisiensis obiit an. 576, ante quod tempus proinde hos de Vita S. Martini libros scripsit Fortunatus.

638. *Remedi.* Id est S. Remigii, episcopi Remensis.
 639. S. Medardus, Noviomini episc., sepultus fuerat Snessione, ubique basilica in ejus memoriam incepta a Chilotario, perfecta est a Sigiberto; de qua videtur c. 20, l. ii.

642. *Augustam.* De Augusta agit Valserus Rerum August. l. i sub finem: *cujus inter cætera hæc verba sunt: Locus in latissima planitie clementer editus prope Vindonis et Lyci confluvium, Danubio ad commoditates vicinus, nec expositus nimia propinquitate ad pericula Germanicarum incursionum, Vindeliciæ mediullio, nomen Augustæ inditum, Vindelicorum cognomen additum, differentia aliarum urbium, quæ eodem nomine appellatæ, etc.* Vide Cluv. in Ger. Ant. Vindeliciæ et Norici cap. 4, ubi plura disserit de Augusta, et citatum Valseri testimonium expendit.

Ibid. *Vindo.* Cod. Vatic., *quam Virdo et Licca fluentant.* Paul. Diac. item *Virdo* nominat, describens iter Fort. in Galliam l. ii Hist. Long., c. 13.

645. *Afræ.* Edit. Ven., *virginis Afræ.*

645. *Breonum.* Ibid., *Qua vicina sedent Breorum;* corrupte. Legesis quæ diximus in notis ad c. 1 l. i. Oper. Fortun.

647. *Valentini.* Browerus hunc esse illum interpretatur qui S. Severino, Noricorum apostolo, coævus ab Ægipio scribitur, ex abbate lectus episcopus Rariarum, puta *Bavæ.* Unde pulsus, in Alpibus postea sancte vixit: in castro Magiensi vel Maiis vii idus Januar. depositus. Ejus Vita exstat apud Suriium tom. IV, quam vide ad diem 4 Aug.

648. *Birrus amnis* (ait Cluv. Italia antiquæ lib. 1, cap. 20), nunc *Aicha*, in *Aisacum* apud vicum *Pyrhach* conflens, etc. Paulus Diac. hujusce fluvii mentionem facit Hist. Longobar. l. ii, c. 13.

650. Edit. Ven., *superbit Aminthus.* Cod. Vat., *Avuntus.* Cluverius corrigi *Aguntus.* Porro *Aguntus* (sublit Brow.) eo flexu jacet quo *Lugdunus, Toletus et Mediolanus, oppidum in Noricis, Plinio, Ptolomæo, Antonino celebratum;* cujus et Paul. Diac. mentionem facit in Hist. Lang. Cluverius in Germ. Antiq. Vin-

Ut placide Rhenum transcendere possis et
 [Histrum,
Pergis ad Augustam, quam Vindo Lycusque
 [fluentant.

Illic ossa sacræ venerabere martyris Afræ.

Si vacat ire viam, neque te Bajoarius obstat,

645 *Qua vicina sedent Breorum loca, perge per*
 [Alpem,

Ingrediens rapido qua gurgite volvitur Œneus.

Inde Valentini benedicti templa require;

Norica rura petens, ubi Byrrus vertitur undis;

Per Draunum iter iter, que se castella supinant.

650 *Hic montana sedens in colle superbit Aguntus,*

Hinc pete rapte vias, ubi Julia tenditur alpes,

Altius assurgens, et mons in nubila pergit.

Inde Foro Julii de nomine principis exi,

Per rupes, Osope, tuas, qua labitur undis,

655 *Et super instat aquis Reunia Tiliamenti,*

Hinc Venetum salus, campestria perge per arva,

Sub montana quidem castella per ardua tendens.

Aut Aquilejensem si fortasse accesseris urbem,

Cantianos Domini mimium venereris amicos ;

delici et Norici c. 4, hæc ait: *Inde ab oppido Lientz, quod Antonino est Loncium, xxii millia in occidentem solis Iliberni versus progredienti, conspicitur oppidum Doblach, quod Plinii, Ptolomæi atque Antonini interpretor Avuntum.*

651. *Julia.* Vide quæ adnotavimus ad c. 1 l. i.

653. *Foro Julii.* Forum Julii Romanorum colonia fuit, hodie vulgo *Civdad, sive Ciudad del Friuli*: quod vocabulum corrupte idem sonat ac *Civitatem fori Julii.* Cujus nominis originem et causam afferens Paul. Diac., l. ii, cap. 14, *hujus Venetiæ, inquit, Aquileia civitas exaltit caput, pro qua nunc Forum Julii, ita dictum quod Julius Cæsar negotiationis forum ibi statuerat, habetur.*

Ibid. Cod. Vat., *Domine principis;* corrupte. In Ven. edit. posthac alii desunt versus, alii corruptissime leguntur.

654. *Per rupes, Osope, tuas.* Vulgo, mendosissime, *per rupes, gelidisque tuas.* Osopum, sive Osopium, castellum est ad fluvium Tiliamentum, haud procul a Ventonis vico, in Venet., et Austriæ Carinthiæque finibus.

Ibid. *Labitur.* Cod. Vat., *lambitur;* quod tenendum.

655. *Reunia Tiliamenti.* Ex Cluverio sic correximus corruptissima vocabula *Reunatila montis.* Cui correctioni vel Cod. Vat. addit auctoritatem, qui legit *Reunia Tiliamenti.* Veneta quoque editio accedit prope, habens: *Reunata Tiliamenti.* Porro *Reunia,* ex eodem Cluverio, est oppidum, sive castellum, quod vulgo *Ragonia* vocatur in *Tilæmpti* sinistra ripa, cujus meminit Paulus l. iv, c. 58, et l. vi, c. 3. Leander in *Fori Julii Descript.* ita loquitur de *Reunia* referente Brow.: *Oppidum est Rheuna Tiliamento impositum ea parte qua mons imminens, et collis Primicianus annem stringunt, nomenque hoc loci lingua Celtica vadum significabat.*

658. Cod. Vat., *si forte accesseris;* quod tenendum.

659. *Cantianos. Canitus. Cantianus. Cantianilla martyres qui cum essent ex illustri Anciorum progenie Aquilejæ, sub Diocletiano et Maximiano imp., capite plexi sunt,* ut habet ad diem XXI Maii Cæsar card. Baronius. Eorum acta feruntur sub Ambrosii nomine. De his et cl. Ruin. in præf. ad Acta sincera Martyr., n. 22.

- 660 Ac Fortunati benedictam martyris urnam :
Pontificemque pium Paulum cupienter adora
Qui me primævis converti optabat ab annis
Si petis illud iter, qua se Concordia cingit,
Augustinus adest pretiosus Basiliusque.
- 665 Qua mea Tarvisus residet, si molliter intras,
Illustrem socium Felicem, quæso, require,
Cui necum lumen Martinus reddidit olim
Per Cenetam gradiens, et amicos Duplavenenses,
Qua natale solum est mihi, sanguine, sede pa-
[rentum,
- 670 Prolisorigo patrum, frater, soror, ordo nepotum,
Quos colo corde, fide, breviter, peto, reide
[salutem,
Si Patavina tibi pateat via, pergis ad urbem ;
Illic sacra Justinæ, rogo, lambe sepulera beatæ, B
Cujus habet paries Martini gesta figuris :
- 675 Quove salutis opus celsò depende Joanni,
Atque suis genitis sociis per carmina nostris.
Illic tibi Brinta fluens, iter est Retenone se-
[cundo ;
Ingrediens Athesim Padus excipit inde phaselo,
Mobilis unde tibi rapitur ratis amne citato.
- 680 Inde Ravennatum placitam pete dulcius urbem,
Palpita sanctorum per religiosa recurrens,
Martyris egregii tumulum Vitalis adora,
Mitis et Urcisini ; Pauli sub sorte, beati ;
Rursus Apollinaris pretiosi limina lambe,
- 685 Fusus humi supplex, et templa per omnia curre.
Et pete Martini loculum, quo jure sacelli,
- A Jam desperatum lumen mihi reddidit auctor,
Munera qui tribuit ; saltem, rogo, verba repende.
Est ubi basilicæ culmen Pauli atque Joannis.
- 690 Hic paries retinet sancti sub imagine formam.
Amplectenda ipso dulci pictura colore.
Sub pedibus justii paries habet arte fenestram,
Lychnus adest, cujus vitrea natat ignis in urna.
Illic ego dum propero, validis torquente dolore,
- 695 Diffugiente, gemens, oculorum luce fenestris ;
Quo procul ut tetigi benedicto lumen olivo,
Igneus ille vapor marcenti fronte recessit,
Et præsens medicos blando fugat unguine mor-
[bos,
- 700 Non oblita mihi mea lumina, munera sancti,
Nam redit ante oculos oculorum cura fidelis,
Et memor illud ero, dum luce et corpore consto.
Promptius affectu, precor inde require sodales ;
Si sociis loqueris, veniam pietate mereris,
Porrigo materiam quibus hanc ego, ut ore ro-
[tundo,
- 705 Martini gestis florentia carmina pangant ;
Et claro ingenio texant spargenda per ortum.
Vir radians meritis licet ille nec indiget istis,
Gratia cujus ovaus ac fama iter occupat orbis,
Arva capax, pelagus intrans, super astra co-
[ruscans,
- 710 Distribuens miras populis pro stipe medelas,
Qui Domino famulando suo capit omnia dono,
Et quo Christus habet nomen, Martinus honorum.

C

Quis enim crederet, inquit, Padum ingredi Athesim ? — Idem Cluverius narrat, eos qui scripserunt *Retenone secundo* existimasse hunc amnem de quo hic Fortun. esse fluvium *Renone*, qui in ipsa urbe Vicentia, in Meduacum minorem, qui vulgo nunc *il Bachiglione* dicitur, transit. Verum non mihi hæc opinio improbanda videtur, cum Meduacus minor, in quem Reno influit, ex testimonio Cluverii et ut ipsi novimus, ad Patavium sese Brintæ admisceat, et cum ipsa in Adriaticum sinum se evolvat, ut proinde recte dixerit Fortun. : *Illic tibi Brinta fluens*, etc. Quod vero subditur : *ingrediens Athesim*, etc., malim ita dictum accipere ac si diceretur : *ingredieris Athesim* ; ut non de fluvio Pado sermo sit, qui Athesim ingreditur, sed ad libellum omnis dirigatur oratio. Et vero Fortunatus in oratione struenda licentior aliquando fuisse deprehenditur quam non solum metri, sed nec grammaticæ leges ferre videantur. Ita idem Fortunatus sic loquitur l. iv, c. 11.

Nam quotiens monachus peccati est vulneris fixus,
Missus ad artificem, certa medela fuit.
et in eam. de Virgin., pag. 268, ad illum versum :
Hanc Deus ingrediens, etc., pari modo construitur oratio.

683. *Pauli sub. Cod. Vatic., parili sub.*
686. *Et pete. Ms., expete.*
695. *Fenestris. Ms., fenestræ.*
698. *Medicos. Forte medico.*
Ibid. *Cod. Vat., Et præens medicis.*
699. *Edit. Ven., munere sancti.*

661. *Paulum.* Vide quæ de Paulo pontifice Aquil. diximus in *Vita Fortun.*, n. 15.

666. *Felicem.* Lege quæ de Felice diximus, ib. n. 24.

668. *Cenetam.* Ms., *Cenedam* ; edit. Ven., *per semitam gradiens* ; corrupte. Videsis quæ diximus in *Vita Fortun.* n. 6.

675. *Joanni.* De hoc Joanne, si modo is episcopus Patavinus, uti videtur, fuit, nihil apud Ughellum in *Italia Sacra*. Is videtur sedisse inter Petrum Limianum et Virgilium, qui an. 570 interfuit concil. Aquileiensi, ab Helia patriarcha celebrato : de quo vide eundem Ughel.

677. *Retenone.* Ms., *Retinone*. Retenonis fluvii situm inquit Cluverius l. 1 Italicæ Antiquæ, c. 18, ac opidatur ex narratione *Æliani Hist. anim. l. xiv, c. 8*, antiquum illum Eretenum esse amnem qui Vicentiam inter ac Roveretum, paribus hinc inde intervallis, exoritur, vulgari appellatione, *il Lagno*, sive *la Lagna*, nominatur ; qui a quatuor haud amplius millibus passuum (ait) *Vicentiam p. æterfluens, Montaniana, oppido abluto, duosque lacus transgressus, apud Anquillariam tandem oppidum, in Athesim confluit.*

678. Idem Cluverius vult ita esse legendum hunc Fortunati locum :

SI Patavina tibi pateat via, pergis ad urbem.
Hinc tibi Brinta fluens, iter est, Retenusque secun-
[dus,
Ingrediens Athesim ; Padus excipit inde Phaselo :
Mobilis unde tibi rapitur ratis amne citato.